University of Venda
Creating Future Leaders

TSHEKASEKO YA TŠE DINGWE TŠA DIRETO TŠA B.M.T. MAKOBE GO

LEBELETŠWE TEORI YA SEKAI

KA

PETUNIA DIKELEDI RAMOKGANO

E TŠWELEDITŠWE GO YA KA DINYAKWA TŠA LENGWALO

LA

MASTASE (MASTER OF ARTS) MO GO SENTHARA YA M.E.R.

MATHIVHA DIPOLELONG TŠA AFRIKA, BOKGABO LE SETŠO

KAROLONG YA SESOTHO SA LEBOA

UNIVERSITY OF VENDA
LIBRARY
CALL No
ACC No

GO LA

YUNIBESITHI YA VENDA

MOHLAHLI: PROFESA M.A. MAKGOPA

MOTHUŠAMOHLAHLI: NGAKA L.E. MPHASHA

TŠATŠIKGWEDI: 28 FEBREWARE 2014

© University of Venda

Nna, Petunia Dikeledi Ramokgano, ke ikana gore lengwalonyakišišo le la Mastase mo Yunibesithing ya Venda le tlišwa ke nna le gore ga sa nka la tlišwa ke motho mabapi le dikrii mo goba yunibesithing ye nngwe, ke mošomo wo o ngwadilwego ke nna gomme le dipuku tšeo di thušitšego tšweletšong ya mošomo wo di laeditšwe.

Tshaeno.....Ramokgano P.D..... Tšatšikgwedi.....09-02-2015.....

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

DITEBOGO

Ke rata go leboga mohlahli wa ka Profesa Mokgale Makgopa ka go se fele pelo ga gagwe. O ntshepeditše go fihla mo ke bego gona lehono.

Ke buše ke leboge Ngaka Lekau Mphasha go tše dibotse tšeo a ntlhahlilego ka tšona. O gole o kake tlou.

Wena Bishop M.M.T. Makobe, o be o mphepa ka tsebo ye botse ya sekai diretong tša gago.

Matome Lucas Ramokgano, kgotlelelo yeo o nago le yona ke e hlompha go menagane. Go be gore ge go thatafile wa ema senna. O e hlabane tau, o gole o kake tlou. Dithorwana tša ka tše tharo e lego Mogale, Mosibudi le Setlabo ba ipshine ka puku yeo e ngwadilego ke mmagolena.

Ke rata go leboga mma, Shale Joyce Makwela, yo a nthlohleleditšego go tsena sekolo. O šomile tlou, tšhukudu go wena e be mošemanyana.

Go mogadibo wa ka, Tshepo Mabela, yo a tlantšego mošomo wo mobotse wo ka bothakga le bokgwari, ke re ke a leboga.

Go tše ka moka, thušo le tlotlo ke di lebiša go Ramaatlaohle. Ke Yena a nkgontšhitšego go fihla mo lehono.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

E NEELWA KA TLHOMPHO

Go bana bešo Matome, Lollys le mohu Matsaka. Ka ge bomma Shale ba godile, ba baleleng ba kwe direto tšeo di šomišitšego sekai, tšeo le di tlišeditšwego ke Dikeledi. Ke re o gole, o gole Makwela' go lema tlou, ramothata' leope, leope le wela matshokhu.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

SUMMARY

The aim of this research is to look into a theory of semiotics with reference to some of the poems of B.M.T. Makobe. The study is concept analysis in nature, whereby Makobe's anthology will be analysed using semiotics theory. The researcher will demonstrate how signs and symbols in these poems are used. The researcher will acknowledge other authors' works especially those that researched on semiotics.

The concept refers to words that are used as signs. In any literary text, the relationship between the signifier (the sign) and the signified (the meaning or message contained in the sign) is as telling as could be ordinary day-to-day conversation. Titles of poems may function as signs.

The word guinea fowl is a beautiful bird like chicken. Makobe used this title to symbolise young girls who are sexually active. There are also words that are used as signs e.g: Tšea senotlelo se. Senotlelo is a key which is used to lock or to unlock the door. But senotlelo in this poem symbolises the maturity, especially when one has reached twenty one years.

The research consists of five chapters.

Chapter One serves as an introduction of the dissertation and the following information about the research project is provided:

- Research problem
- Research questions
- Rationale for the study
- Objectives of the study
- Significance of the study
- Definition of concepts
- Conceptual framework
- Research design and methodology

Chapter Two starts with conceptual framework. This chapter serves as the literature review of the study.

Chapter Three comprises of an evaluation of Meduduetšo ya Mesobonanana, based on semiotic theory. This chapter provides a critical analysis of the data of the study.

Chapter Four serves as the summary of all chapters making up this research findings and recommendations on the topic.

Chapter Five will provides conclusion of the study.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Diteng **Letlakala**

KGAOLO YA PELE

MATSENOKAKARETŠO

1.1 Matseno.....1
1.2 Tekolokakaretšo.....1
1.3 Bothata bjo bo nyakišišwago.....1
1.4 Dipotšišo tša nyakišišo.....2
1.5 Seo se hlohleleditšego nyakišišo.....2
1.6 Maikemišetšo.....2
1.6.1 Maikemišetšokakaretšo.....3
1.6.2 Maikemišetšothwii.....3
1.7 Bohlokwa bja lengwalonyakišišo.....3
1.8 Tlhalošo ya mareo.....3
1.8.1 Theto.....3
1.8.2 Sekai.....4
1.9 Peakanyo ya dikgaolo.....5

KGAOLO YA BOBEDI

TLHALOŠO YA LEREO 'SEKAI' GO LEBELETŠWE SETŠO LE TLHOLEGO YA LONA

2.1 Matseno.....6
2.2 Bangwadi bao ba ngwadilego ka sekai.....6
2.3 Mafetšo.....8

KGAOLO YA BORARO

MOKGWANYAKIŠIŠO

3.1 Matseno.....9
3.2 Mokgwanyakišišo.....9
3.3 Mafetšo.....10

KGAOLO YA BONE

TSHEKASEKO YA DIRETO TŠE DINGWE TŠA MAKOBE

4.1 Matseno.....11
4.2 Hlogo ya sereto.....11
4.2.1 Tšea senotlelo se.....11

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.2.2 Diba sa go baba.....11
4.2.3 Go lemilwe.....12
4.2.4 Kgakana tše.....12
4.2.5 Hudua.....12
4.2.6 Ge le sobetše.....13
4.2.7 Mmakhureng.....14
4.2.8 Bonna bolaong.....14
4.2.9 Mononkulwana'badimo.....14
4.2.10 Phurr...! phurr! 15
4.2.11 Ge ke le leganata.....15
4.2.12 Poo ya marurušo.....15
4.2.13 Sekotlelwana sekhwi.....16
4.2.14 Dintši maswing.....16
4.2.15 O tukelang mmalelengwana?.....16
4.2.16 Modiši yo mogolo.....17
4.2.17 Moseleng wa phiri.....17
4.3 Kgetho le tirišo ya mantšu.....17
4.3.1 Tšea senolelo se.....17
4.3.2 O be o gopolang?.....18
4.3.3 Diba sa go baba.....19
4.3.4 Go lemilwe.....19
4.3.5 kgakana tše.....20
4.3.6 Lethebo la Meladi.....20
4.3.7 A di ye phulwanyaneng.....21
4.3.8 Muši o a thunya.....22
4.3.9 Maremereme a pelotheledi.....22
4.3.10 Ga re tsebe selo.....23
4.3.11 Hudua.....23
4.3.12 Ge le sobetše.....24
4.3.13 Mmakhureng.....24
4.3.14 Dikologa.....25
4.3.15 Bonna bolaong.....25
4.3.16 Mononkulwana'badimo.....25
4.3.17 Tlhokantiro.....26
4.3.18 O tukelang mmalelengwana?.....26
4.3.19 Moseleng wa phiri.....27
4.4 Dikapolelo.....27
4.4.1 Tshwantšhišo.....27
4.4.2 Tshwantšhanyo.....28
4.4.3 Pheteletšo.....30
4.4.4 Phefolo.....30
4.4.5 Mothofatšo.....31
4.4.6 Tumelokganetši.....33
4.4.7 Potšišoretoriki.....33

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.4.8 Kgegeo le kodutlo.....34
4.5 Mafetšo.....34

KGAOLO YA BOHLANO

THUMO YA LENGWALONYAKIŠIŠO

5.1 Matseno.....35
5.2 Tšeo di bonwego mo nyakišišong ye mabapi le tšhomišo ya sekai mo diretong.....35
5.3 Ditšhišinyo mabapi le sekai mo diretong.....35
5.4 Mafetšo.....35

METHOPO.....36

© University of Venda

KGAOLO YA PELE

MATSENOKAKARETŠO

1.1 Matseno

Kgaolo ye e tšweletša dintlha tše bohlokwa mabapi le lengwalonyakišišo. Dintlha tša go swana le tekolokakaretšo, bothata bjo bo nyakišišwago, tharollokakanywa, dipotšišo tša nyakišišo, maikemišetšokakaretšo, bohlokwa bja lengwalonyakišišo, tlhalošo ya mareo le kakaretšo ya dikgaolo tša lengwalonyakišišo ka nepo ya go laetša ka moo mošomo o beakantšhitšwego ka gona, di tla laodišwa ka mokgwa woo di ka nwešago motho meetse a mokgako a kgolwa.

1.2 Tekolokakaretšo

Sekai se bohlokwa kudu mo diretong ka gobane ge o di bala, o ba le phišegelo ya go nyaka go tseba gore sereto se kaya eng. Sekai ke mantšu ao a šomišwago bjalo ka disaene go šupa dilo tše dingwe. Sekai se ka šomiša gape ditho tša mmele go laetša se sengwe.

Re ya go lebelela kgobokotheto ya Meduduetšo ya Mesobonanana ya go ngwalwa ke Makobe. Makobe o šomišitše sekai diretong tša gagwe ka bokgwari bjo bo makatšago. Ge re bala direto tša gagwe, re iphsina ka tšona. Monyakišiši o kgethile go dira tsinkelo yeo e tseneletšego mabapi le tšhomišo ya sekai, ka ge a ratile mokgwa woo Makobe a šomišitšego sekai se ka gona ge a ngwala direto tša gagwe. Monyakišiši o hlohleletša bangwadi ba bafsa ba direto gore ge ba ngwala direto ba šomiše sekai go goga šedi ya babadi gore ge ba bala direto ba be le kgahlego le go nyaka go tseba gore sereto se kaya eng le gore se emetše eng bophelong.

1.3 Bothata bjo bo nyakišišwago

Bothata bjo bo nyakišišwago ke mokgwa wo monyakišiši a nyakollago bothata bjo a nago le bjona mabapi le nyakišišo. Motheo wa lengwalonyakišišo le ke go dira tsinkelo yeo e tseneletšego mabapi le tšhomišo ya sekai ka moreti Makobe. Mafelelong, ka tsela ya go leka go rarolla bothata, monyakišiši o tla laetša ge Makobe a kgonne goba a šitilwe tšweletšong ya tšhomišo ya sekai mo diretong tšeo di kgethilwego. Newman (2000:447) o hlaloša bothata bjo bo nyakišišwago ka tsela ye:

> "... a problem that is raised in ones mind because of a desire to create new realities to know more, to confirm certain belief, methods, techniques and theories."

Tlhalošo ya mmolelwana wo ke bothata bjo bo tšwelelago mo kgopolong ya monyakišiši ka lebaka la tumo ya go hwetša tsebo ye mpsha ye e oketšegilego; go tiišetša mekgwa, dintlhakemo le diteori.

© University of Venda

1.4 Dipotšišo tša nyakišišo

Dipotšišo tša nyakišišo ke mokgwa wo re nyakago tharollo ya mathata a lengwalonyakišišo. White (2004:40) o re:

> "It is not possible to do a research without having a problem that needs to be solved or a question that needs to be answered. A research question is concerned with seeking solutions to problems or answers to question".

Go ya ka White, tšweletšo ya dipotšišo ge go dirwa nyakišišo e tloga e le bohlokwa. Potšišo yeo e ilego go šomišwa ke ye e latelago.

- Naa sekai se šomišitšwe bjang mo diretong tša Makobe?

Potšišo ye e tšwelela bjalo ka motheo mo nyakišišong ye ka ge go lebeletšwe ka moo moreti Makobe a dirišitšego sekai ka gona go tšweletša dikgopolo le maikutlo.

1.5 Seo se hlohleleditšego nyakišišo

Monyakišiši o hlohleleditšwe ke go nyakolla ka tsitsinkelo direto tša Makobe a lebeletše tšhomišo ya sekai ka gobane banyakišiši ba bangwe ba gatelela sebopego sa sereto ba sa bontšhe bohlokwa bja sekai. Sekai se bohlokwa mo bathong ka ge ba kgona go boledišana ba šomiša sona. Vithal le Jansen (2004:19) ba re:

> "Rationale serves as a statement how a researcher developed an interest in a particular topic and exactly why a researcher believes the research is worth conducting".

Go ya ka setsopolwa se, tlhohleletšo mo nyakišišong e bapala karolo ye bohlokwa ka lebaka la gore kgahlego le tumelo di dira gore monyakišiši a tsinkele nepo e le go hwetša karabo ya seo a ratago go se nyakišiša.

1.6 Maikemišetšo

Diphihlelelo tša dinyakišišo di šupa maikemišetšophihlelelo goba sephetho sa dinyakišišo. Maree (2007:172) o hlaloša maikemišetšo ka tsela ye:

> "More concrete, measurable and more speedily attainable conception of such an end towards which effort or ambition is directed".

Tlhalošo ya Maree ke gore tše di bonalago o ka kgona go di fihlelela ka pela. Ke diphihlelelo tša dinyakišišo. Maikemišetšo a arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego maikemišetšokakaretšo le maikemišetšothwi.

© University of Venda

1.6.1 Maikemišetšokakaretšo

Maikemišetšokakaretšo ke maikemišetšo ao a akaretšago diripa ka moka tša lengwalonyakišišo. Maikemišetšo ao a nyakišišwago a laetša ka mokgwa wo Makobe a šomišago sekai mo diretong tša gagwe.

1.6.2 Maikemišetšothwi

Maikemišetšothwi a tšwelela e le maikemišetšo ao a lebelelago selo seo o swanetšego go se fihlelela ka nako yeo. Maikemišetšothwii a lengwalonyakišišo le ke go dira tsinkelo mabapi le tšhomišo ya sekai bjalo ka ge e tšweleditšwe mo diretong tša Makobe tšeo di kgethilwego.

1.7 Bohlokwa bja lengwalonyakišišo

Bohlokwa bja lengwalonyakišišo bo šupa mohola wa nyakišišo ka kakaretšo. Cohen le ba bangwe (2001:148) ba hlaloša bohlokwa bja dinyakišišo ka tsela ye:

> "A description of the type of information expected to result from the project and this information will be used to help solve the problem".

Tlhalošo ya mmolelwana wo ke gore ke tlhalošo ya mohuta wa tshedimošo yeo e tlago go ba le dipoelo tša dinyakišišo le ka fao tshedimošo yeo e tlago go šomišwa ka gona go rarolla bothata. Bohlokwa bja lengwalonyakišišo bo tšweletša direto tša Makobe go lebeletšwe tšhomišo ya sekai. Bohlokwa bjo bongwe ke gore dinyakišišo tšeo di ka hwetšwago di tla thuša banyakišiši ba bangwe go šomiša sekai ka tshwanelo.

1.8 Tlhalošo ya mareo

Tlhalošo ya mareo ke mantšu ao re yago go a šomiša go tšwa hlogong ya lengwalonyakišišo le. Mouton (2001:1) o hlaloša mareo ka tsela ye:

> "... are the building blocks of any theoretical model. A concept is an abstraction representing an object, a property or a certain phenomenon".

Mareo ao a yago go hlalošwa go tšwa nyakišišong ke ao a latelago: theto le sekai.

1.8.1 Theto

Ka polelo ya mehleng re ka re theto ke polelo ya pelo. E tswalane le maikutlo. Ka yona motho o kgona go tšweletša maikutlo ao a tebilego. Lekgothoane mo go Serudu le ba bangwe. (1995:36) ba re:

> "... for everything that we see with our eyes we can praise, and besides, such things

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

as we know from thinking about them or by hearing about them, all these we can praise".

Ka tlhago, Basotho ke bareti bao ba bilego ba kgona go iphetoša baretireti ba pale. Mosotho yo mongwe le yo mongwe yo a godišitšwego gabotse lapeng la monna le mosadi, o na le kgopolo ye e otlologilego ya go ka ikagela motheo wa theto. Tlhalošong ye nngwe gape, Shelley mo go Serudu le ba bangwe (1995:141) ba re:

> "Poetry is ever accompanied with pleasure; all spirits on which it falls open themselves to receive the wisdom which is mingled with its delight.... It awakens and enlarges the mind itself by rendering it the receptacle of a thousand unapprehended combinations of thought".

Theto ke mokgwa wa go ntšha maikutlo goba go hlaloša ditaba ka tsela yeo e khutilego mo go šomišwago polelo yeo e nonnego bjalo ka dika, diema, sekai le mehuta ye mengwe ya dikapolelo.

1.8.2 Sekai

Sekai ke mohuta wa tshwantšhokgopolo. Mohuta wo wa sekapolelo o bonala ka tšhomišo ya kayo. Moreti ga a bolele phatlalatša, eupša o diriša lentšu le itšego go šupa selo se sengwe. Sekai ke mantšu ao a šomišwago bjalo ka disaene. Bangwadi ba go fapanafapana ba hlaloša sekai ka mokgwa wa go swana. Serudu le ba bangwe (1995:160) ba hlaloša sekai ka tsela ye:

> "Sereti se ka diriša diswantšhokgopolo tša go swana go emela dikgopolo tše di swanago, goba sa diriša seswantšhokgopolo kgafetšakgafetša, le ge tlhalošo yona e fela e swana goba e nyalelane le dikgopolo tše dingwe, le ge e dirišwa makgeng a go fapana. Seswantšhokgopolo sa mohuta wo se bitšwa sekai. Ga se gantši sereti se bolela phatlalatša gore selo sa gore se kaya selo se se itšego, goba a bolela leina la selo seo a se kayago".

Elam (1980:1) le yena o hlaloša lereo le go swana le bangwadi ba bangwe ka go re:

> "Semiotics can best be defined as a science dedicated to the study of the production of meaning in society. As such it is equally concerned with processes of signification and with those of communication i.e. the means whereby meanings are both generated and exchanged".

Culler (1974:981) o hlaloša sekai ka tsela ye:

> "Scientific reading of literary text, according to semioticians, therefore, is an act whereby the text is viewed as a system of signs, i.e. a system of functional unit operative in the work".

© University of Venda

Chambers (1984:4) o tšwela pele ka go hlaloša lereo le ka tsela ye e latelago:

> "In the literary text the relationship between the signifier (the sign) and the signified (the meaning of the message contained in the sign) is as telling as it could be in ordinary day to day conversation".

Swanepoel (1990:21) yena o re "it has also been called the science of signs by Jakobson. He went further and called semiotics the signs of our times". O tšwela pele ka go re:

> "The concept sign is wide and includes various communication system such as traffic signs, signs at an international airport and behaviour signs among animals. More applicable to our purpose, the field includes linguistic signs realized in human speech, i.e. audible words, or readable words in sentences, and the discourses on the pages of a book".

Elam (1980) o re sekai se bonala ge go hlaloŠwa selo. Culler (1974) yena o re sekai se bonala ka tšhomišo ya disaene mola Chambers (1984) a re sekai se bonala ka tswalano magareng ga saene le tlhalošo ya saene yeo. Swanepoel (1990) o bolela ka maswao. Ka moka ga bona ba bolela selo se tee sa gore sekai se bonala ka tšhomišo ya kemedi.

1.9 Peakanyo ya dikgaolo

Lengwalonyakišišo le bopša ke dikgaolo tše hlano.

KGAOLO YA PELE

E tšwelela e le matseno, gomme mo go ona go tšwelela tše di latelago: tekolokakaretšo, bothata bjo bo nyakišišwago, dipotšišo tša nyakišišo, seo se hlohleleditšego nyakišišo, maikemišetšo, bohlokwa bja lengwalonyakišišo, tlhalošo ya mareo le peakanyo ya dikgaolo.

KGAOLO YA BOBEDI

Tshekaseko ya hlogonyakišišo go ya ka bangwadi ba go fapana.

KGAOLO YA BORARO

Mokgwanyakišišo wa tshekaseko ya dikgopolo le diteori.

KGAOLO YA BONE

Tshekaseko ya Meduduetšo ya Mesobonanana go lebeletšwe teori ya sekai.

KGAOLO YA BOHLANO

Thumo ya lengwalonyakišišo.

© University of Venda

KGAOLO YA BOBEDI

TLHALOŠO YA LEREO 'SEKAI' GO LEBELETŠWE SETŠO LE TLHOLEGO YA LONA

2.1 Matseno

Sekai ke mohuta wa sekapolelo wo o bonalago ka tšhomišo ya kemedi. Moreti ga a bolele taba phatlalatša. Lentšu leo le itšego le dirišwa go emela selo se sengwe. Hlogo ya sereto e ka tšwelela e le seka seo se emelago kgopolo yeo e itšego. Ga se gantši sereti se bolela phatlalatša gore selo sa gore se kaya selo se itšego goba a bolela leina la selo seo a se kayago. Ke mmadi yoo a bonago nke selo seo se na le ditlhalošo tše mmalwa, gomme se swanetše go hlaloŝwa ka bophara. Mo dipoledišanong tša rena tša ka mehla, re fela re diriša 'tsela' bjalo ka tshwantšhišo go šupša tshepelo goba moela wa bophelo. Ka 'ke sepetše tsela ye telele le monna yo', ke šupa gore ke phetše le yena sebaka se setelele.

Ka sona sekai seo re kgona go tšweletša tshwantšhokgopolo, e lego mokgwa wo moreti a dirago gore mmadi a kgone go bona selo seo se retwago ka leihlo la moya. Ka tirišo ya tshwantšhokgopolo, moreti o kgona go goga šedi go mmadi gore a be le kgahlego go seo se retwago. Ditlabelotheto tšeo di dirišwago go tšweletša tshwantšhokgopolo ke tša go swana le dikapolelo, dika le diema, mainagokwa (dibokantšu), kgetho le tirišo ya mantšu, dipoeletšo go lebeletšwe ditumanoši, ditumammogo, dinoko, bjalobjalo, gomme ka yona moreti o swantšha selo le monagano goba kgopolo. Gantši hlogo ya sereto o hwetša e sa sepelelane le selo seo se retwago.

Serudu le ba bangwe (1995:160) ba hlaloša sekai ka mokgwa wo o latelago:

> "Sereti se ka diriša diswantšhokgopolo tša go swana go emela dikgopolo tše di swanago, goba sa diriša seswantšhokgopolo kgafekgafe, le ge tlhalošo yona e fela e swana goba e nyalelana le dikgopolo tše dingwe, le ge e dirišwa makgeng a go fapana. Seswantšhokgopolo sa mohuta wo ke sekai. Ga se gantši sereti se bolela phatlalatša gore selo sa gore se kaya selo se se itšego, goba a bolela leina la selo seo a se kayago".

2.2 Bangwadi bao ba ngwadilego ka sekai

Elam (1980:6) o hlaloša gore sekai se thomilwe ke Saussure. Re kwa a re:

> "From Saussure it inherited not only the project for analysing all of man's signifying and communicative behaviour within the framework of a general semiotics but also, and more specifically, a working definition of the sign as a two-faced entity linking a material vehicle or signifier with a mental concept or signified. Mukarovsky's intial application of the Saussarian definition of the sign consisted in identifying the work of art as such for example the theoretical performance in its entirety as the semiotic unit, whose

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

> signifier or sign vehicle is the work itself as 'thing', or ensemble of material elements, and whose signified is the 'aesthetic object' residing in the collective consciousness of the public".

Van Gorp mo go Swanepoel (1990:24) yena o hlaloša gore sekai se thomilwe ke Peirce. Re kwa a re:

> "In America Charles Peirce started a highly complicated approach to semiotics which was taken further by theoreticians such as C. H. Morris, U. Eco and M. Bense. According to them the sign possesses a representative characteristic (denotatum), an interpretative characteristic (interpretant) and a basis on account of which it may be called a sign".

Peirce (1931:58) o hlaloša sekai ka tsela ye:

> "The importance of the interpreter for Pierce is that the signification is not a simple relationship between sign and object: a sign signifies only in being interpreted. This makes the interpretant central to the content of the sign; in that the meaning of sign manifest in the interpretation that it generates in sign users".

Campbell (2002:143) o tšwela pele a hlaloša sekai ka tsela ye:

> "A symbol is an energy evoking and directing, agent. Later expanding on what he means by this definition. A symbol, like everything else, shows a double aspect. We must distinguish, therefore between the 'sense' and the meaning of symbol. It seems to me perfectly clear that all the great and little symbolical systems of the past functioned simultaneously on three levels: the corporeal of waking consciousness, the spiritual dream and the ineffable of the absolutely unknowable. The term "meaning" can refer only to the first two but these, today, are in the charge of science which is the province as we have said, not of symbols but of signs. The ineffable, the absolutely unknowable, can be only sensed".

Campbell (1969:1-2) o hlaloša ka boripana ka sekai, gomme yena o se bona ka mokgwa wo o latelago:

> "Concepts and words are symbols, just as visions, rituals and images are the manners and custom of daily life. Though all of these a transcendent reality is mirrored. These are so many metaphors reflecting and implying something which, though thus variously expressed, is ineffable, though thus rendered multiform, remains inscrutable. Symbols hold the mind to truth but are not themselves the truth, hence it is delusory to borrow them. Each civilisation, every age, must bring forth its own".

Ditlhalošo tše ka moka di tloga di thekga taba ya gore sekai se bonala e le sekapolelo seo se šomišago disaene.

© University of Venda

Mo re ya go lebelela disaene mo go dingwalwa. Go na le tswalano magareng ga saene le tlhalošo goba molaetša wa saene.

2.3 Mafetšo

Monyakišiši o ya go dira tsinkelo mabapi le tšhomišo ya sekai ka sereti Makobe. O ya go diriša dihlogo tša direto, kgetho le tirišo ya mantšu le dikapolelo. Dihlogo tša direto di ka se kwešišege gabotse go motho yoo polelo e sego ya gabo, ke polelo ya moswananoši. Ke polelo yeo e lego gore motho o swanetše go ba le monagano wa go tsenelela. Dika le diema ke tšona di šomišwa kudu polelong ya gešo. Mongwadi o di šomiša ge a rarela taba. Kgetho le tirišo ya mantšu e kgona go bontšha seemo seo mongwadi a bego le sona mabapi le polelo le setšo sa gabo.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

MOKGWANYAKIŠIŠO

3.1 Matseno

Mo kgaolong ye re ya go bolela ka tsela yeo re yago go šomiša mokgwanyakišišo wo o nyalelanago le hlogo yeo e nyakišišwago.

3.2 Mokgwanyakišišo

Go na le ditsejana tšeo monyakišiši a tla di šomišago go kgoboketša ditaba tša nyakišišo tšeo go tšona go nago le magato ao a tla latelwago. Nnete ya se e bolelwa ke Cohen le Manion (1996:41) ge ba re:

> "The concept research method refers to a range of approaches used in a research to gather data which are to be used as a basis for inference and interpretation and for explanation of prediction".

Mokgwanyakišišo wa kgoboketšo ya ditaba tša nyakišišo wo o kgethilwego ke wa boleng. Mokgwana wo go wona monyakišiši o tla fetlekolla tšeo a di badilego dipukung tšeo di gatišitšwego tša go nyalelana le hlogo ya nyakišišo ye, dijenale, inthanete le go etela bokgobapuku go kgoboketša ditaba ka ga nyakišišo ye. Diteori tše bohlokwa mo go sekasekeng sekai le tšona di ile go dirišwa ka ge di thekga seo lengwalonyakišišo le ratago go se senola.

Monyakišiši o šomišitše gape thuto yeo e theilwego godimo ga tšweletšo ya dikgopolo. Se se hlatselwa ke Husserl (1970:240) ge a re;

> "Phenomenology is primarily concerned with the systematic reflection on and study of the structures of consciousness and the phenomena that appear in acts of consciousness".

Natanson (1973:63) yena o hlaloša go re:

> "The radicality of the phenomenological method is both continuous and discontinuous with philosophy's general effort to subject experience to fundamental, critical scrutiny: to take nothing for granted and to show the warranty for what we claim to know".

Ge e le Safranski (1998:72) o hlaloša go re:

> "Husserl and his followers' great ambition was to disregard anything that had until then been thought or said about consciousness or the world while on the lookout for a new way of letting the things they investigated and approached them, without covering them up with what they already knew".

© University of Venda

Hicks (2004:43-44) o ruma ka go re:

> "In its most basic form, phenomenology thus attempts to create conditions for the objective study of topics usually regarded as subjective: consciousness and the content of conscious experiences such as judgements, perceptions and emotions. Although phenomenology seeks to be scientific, it does not attempt to study consciousness from the perspective of clinical psychology or neurology. Instead, it seeks through systematic reflection to determine the essential properties and structure of experience".

Monyakišiši o šomišitše gape mokgwa wa go nyakišiša wo o bitšwago tshekaseko ya dikgopolo (concept analysis). Ka mokgwa wo go lebelelwa mareo ao a lego bohlokwa nyakišišong, gomme a fetlekwa ka botlalo. Tshekaseko ya dikgopolo ke mokgwa wa go šomiša kgopolo yeo e tšwago mothong yo mongwe.

Ge monyakišiši a thoma go nyakišiša ka selo se itšego, o thoma a ipotšiša dipotšišo gore o ya go nyakišiša ka eng gore a hwetše karabo ya nyakišišo mafelelong. Potšišo ya lengwalonyakišišo le e re: Naa sekai se šomišitšwe bjang mo diretong tša ka? Potšišo ye re kgona go tseba gore ke eng seo se nyakišišwago.

Monyakišiši o hweditše tsebo ya sekai go tšwa diretong tše dingwe tša Makobe.

3.3 Mafetšo

Mo go mokgwanyakišišo re šomišitše mokgwa wa go sekaseka dikgopolo ge re leka go hlaloša gore sekai ke eng le gore se šomišitšwe bjang diretong tša Makobe. Bangwadi ba go fapana ba hlalošitše lereo le go ya ka mokgwa wo ba le kwešišago. Ba bangwe ba re sekai ke sekapolelo seo se šomišago disaene mola ba bangwe ba re ke seka seo se emelago kgopolo yeo e itšego bophelong. Mafelelong re bona ba hlaloša selo se tee sa go swana.

© University of Venda

KGAOLO YA BONE

TSHEKASEKO YA DIRETO TŠE DINGWE TŠA MAKOBE

4.1 Matseno

Mo kgaolong ke ya go lebelela ka mokgwa wo mongwadi a fago ditlhalošo ka gona. Mongwadi o di ngwadile ka go khuta, gomme ke leka go hlaloša dihlogo tšeo ka bokgwari gore batho ba kwešiše.

4.2 Hlogo ya sereto

4.2.1 Tšea senotlelo se

Bohlokwa bja hlogo ya sereto se ke gore monyakišiši a kgone go tseba seo a yago go hlakana le sona mmeleng wa sereto, ge a tla be a kgonne go hlatholla hlogo ya sona le go kwešiša seo e se kayago. Hlogo ya sereto se sa "Tšea senotlelo se" (letl. 1) e a kaya. Lentšu le 'tšea' ke go fa motho selo seo a bego a se hloka ka go lokologa. Motswadi o fa ngwana wa gagwe senotlelo. Senotlelo ke selo sa go kgonya le go kgonyolla mabati, efela mo hlogong ya sereto se e kaya maikarabelo. Senotlelo ke leinabopša leo le bopilwego go tšwa go lediri notlela. Senotlelo ke sešupo sa go bontšha gore motho o gotše.

Makobe o šomišitše lentšu le 'tšea' go bontšha ka mokgwa wo motswadi a fago ngwana wa gagwe wa mafelelo maikarabelo ka pelo ya gagwe ka moka. 'Senotlelo' se kaya gore ngwana o gotše, bjale o swanetše go fiwa maikarabelo. Ge ngwana a fihlile mengwaga ye masomepeditee, ka Sekgowa motswadi o fa ngwana yoo wa gagwe maikarabelo ka ge a gotše. O swanetše go ba le maikarabelo gore a kgone go itirela. Ka Sekgowa, motswadi o direla ngwana yo moletlwana, a mo fa senotlelo go šupa gore ga e sa le ngwana, o gotše. Ngwana yo o swanetše go bea Modimo pele ga dilo tšohle tšeo a di dirago le go kgona go tseba dilo tše dibotse le tše dimpe gore a tle a phele gabotse bophelong.

Molaetša wo mogolo wo motswadi a o tšweletšago ke go fa kgarebe maikarabelo gore e se ke ya bulela monna yo mongwe le yo mongwe. Motswadi o tloga a laya kgarebe ye gore e se ke ya tsoga e befedišitše monna wa yona. E swanetše go phela e hlwekišitše legogwana la monna wa yona, e lego marobalo. Ga se ya swanela go robalana le banna ba bangwe gore pelo ya monna wa gagwe e se kwe bohloko.

4.2.2 Diba sa go baba

Sediba ke lefelo leo go kgobokanego meetse a pula. "Diba sa go baba" (letl. 4) se kaya setho sa motho wa mosadi sa ka sephiring. Se na le bolwetši ka ge go itaetša mosadi yo a hlabile nku, gomme bobete bo falala, a ile kgweding, bjale sereti se lemoša gore ga se botse le ge e le tlhago ya Modimo. Lentšu le 'diba' le tšwa go sediba. Go ntšhitšwe senoko sa mathomo sa lentšu le e lego 'se'. Sediba ke leina. Makobe mo seretong se, o hlaloša gore mosadi ke go itlhokomela

© University of Venda

mabapi le tlhago, a se ke a no robalana le banna le ge a ipona a ile kgweding, gobane seo ke tlhago e a tsebega, ka gona o swanetše go no ikilela tekanyo ya matšatši mohlomongwe a šupago.

4.2.3 Go lemilwe

"Go lemilwe" (letl. 5) e kaya thobalano magareng ga monna le mosadi. Moreti Makobe o šomišitše lentšu le 'Go lemilwe' a hlaloša ka mokgwa wo monna le mosadi ba dirago tša thobalano ka gona. Ka morago ga thobalano mosadi o a ima gomme, a belega masea, go masea a, a mangwe eba banenyana. Batswadi ba ba godiša gabotse go fihla e eba makgarebe. Ge ba gotše, banna ba thoma go ba kganyoga go ya ka mokgwa wo ba fapanago ka gona. Banna ba kgahlwa ke banenyana bao. Ba nyaka go ba nyala gore e tle e be basadi ba bona. Hlogo ye 'Go lemilwe' e tšwa go lediri, gomme go bonala gore se sengwe se a direga, e lego thobalano ya monna le mosadi.

Mo go kgalwa le go lemoša banna gore ga ba swanela go hlwa ba ikopišitše dihlogo ka makgarebe, gobane ga go na mosadi wa sekobo mo lefaseng. Bokobo bja mosadi ke diatla fela. Banna ba lemošwa gore ge ba ka se hlokomele, ba tla ikhwetša ba se ba nyale, gobane makgarebe a fapana ka bobotse bja ona.

4.2.4 Kgakana tše

Seretong se sa "Kgakana tše" (letl. 7), go laetša gabotse gore kgakana ke nonyana ye botse, ya mosela wo mobotse, ya go ikgantšha. Ge e sepela e penapentšha mosela. Hlogo ya sereto se e kaya makgarebjana a mabotse. Leina le la kgakana le nyenyefaditšwe go tšwa go leina kgaka. Lentšu le 'tše' ke lešupi, gomme le šupa makgarebjana.

Makobe o šomišitše hlogo ya sereto go kaya makgarebjana a mabotse, a go rata banna. Ge a sepela a penapentšha marago gore banna ba a bone. Ge a ka lemoga gore banna ba a lebeletše, a a penapentšha le go feta pele. Makgarebjana a ikgantšha ka bobotse bja ona. A rata banna ba go šoma le ba go ba le tšhelete, a tšwafa go ya mošomong. Ge banna bao ba ratanago le ona ba ka felelwa ke mošomo, a a ba tlogela, a ya go nyaka banna ba bangwe pele bao ba šomago gore a hwetše tšhelete.

Sereti se leka go eletša masogana gore a se ke a no kgahlwa ke la 'ke a ratwa', gobane se segolo makgarebe a, a inyakela mabele a Sekgowa fao a šupago tšhelete fela. Re lemošwa gore re a hlokomele ka ge a go tšhabela ge a bona o feletšwe ke tšhelete, o ka se sa a swara le gatee.

4.2.5 Hudua

Go hudua ke go retha selo gore se be seemong se se nyakegago. Lentšu le 'hudua' (letl. 16) le kaya ka mokgwa wo monna a swanetšego go kgotsofatša mosadi wa gagwe ka thobalano a gona. Makobe, ka hlogo ye ya sereto, o kaya tiragalo yela ya thobalano ka tsela ya

© University of Venda

modirišotaelo, mo a laelago monna gore ka ge a lokišeditšwe mosadi sa gagwe, e no ba go theogela gobane tšohle e lego pitša, leho, lefehlo, bupi le mollo di lokišitšwe. Hlogo ye "Hudua" ke lediri ka ge go dirwa tša thobalano. Makobe o hlaloša gore ge monna a nyaka gore motse o gole, o swanetše go fa mosadi wa gagwe tša thobalano a iketlile gore mosadi a ime, a mmelegele bana. Monna o swanetše go nyala mosadi yo a mo ratago gore a ipshine le yena ka tša thobalano. Ge go ka hlokega tšhelete goba dijo ka lapeng, efela monna a kgotsofatša mosadi wa gagwe ka tša thobalano, go ba le lethabo gona ka lapeng. Gore lerato le tie, monna o swanetše go fa mosadi wa gagwe tša thobalano gore mosadi a se dume banna ba bangwe ka ntle.

Molaetša wa hlogo ye ya sereto ke go eletša monna gore ge a hweditše mosadi, a se mo raloše ka ge a mo hweditše a lokišitšwe. Sa gagwe e no ba go mo kgotsofatša, a tloge a tiiša lehuduo gore a se dire dipotsa, gomme a hlwa a segwa le go nyatšwa ke basadi. O lemošwa gape le go se itshole goba gona go inyatša mabapi le seo a filwego sona ke Modimo, gobane go ya ka sereti, se segolo ke ge a ka no hudua, gomme a tloga a kgotsofatša pitša yeo a e hweditšego gore a kgone go aga motse.

4.2.6 Ge le sobetše

Hlogo ya sereto se sa "Ge le sobetše" (letl. 17) e laetša ge letšatši le dikela, gomme ya ba bošego, efela moreti o kaya go feta ga matšatši le dikgwedi. Lentšu le 'sobetše' ke lephethi, e lego lediri leo le tlago ka lebaka leo le fetilego. Le tšwa go lediri 'sobela', e lego go feta ga matšatši.

Makobe o šomišitše hlogo ya sereto se go hlaloša gore ge o le motho, o swanetše go šomiša letšatši le lengwe le le lengwe ka tshwanelo gore o tle o ipshine ka bophelo bja gago. Moreti o re tšatši le lengwe le le lengwe ge le feta motho yo o le lebeletše, gomme ga gona seo a se dirago. Letšatši ge le hlaba, le hlaba le mediro ya tšatši lona leo, ge le dikela, le dikela le tša tšatši lona leo. Le re hlabela ka moka. Ga le kgethe motho. Ge le fetile, le fetile, ga le boele morago. Ge le hlaba o swanetše go le šomiša, gobane ge o ka se le šomiše o tla itshola ge le fetile wa re nkabe ke dirile sa gore. Nkabe ke ngwana wa morago.

Ge le go hlabetše o le orele, gobane ga re tsebe gore letšatši leo le latelago le re swaretše eng. O swanetše go šomiša letšatši le lengwe le le lengwe gabotse. Ge o le ngwana, o swanetše go tsena sekolo gore o tle o ipshine ka bophelo. Ge o ka tšhaba sekolo, o tla itshola o godile o eja ditšhila tša thaka tša gago. Ge o phela, o swanetše go lokiša dilo tša gago gabotse ka gobane ga re tsebe tšatši leo Modimo a tla go gopolago, a go tšea mo lefaseng. Ge o ka se šomiše matšatši gabotse, o tla babelwa ke bophelo, gomme wa duma o ka re Modimo a ka go tšea ka pela wa ikhutša. Ge nako ya gore Modimo a go tšee e sešo ya fihla, a ka se go tšee. O tla sokola bophelo ka moka o lebetše gore ke wena o sa šomišago matšatši a gago ka tshwanelo.

Makobe o re lemoša gore ge e le wena motho, leka go phetha mošomo wa gago nako e sa go dumelela gobane "Ge le sobetše", o ka se sa le bušetša morago, nako ge e sepetše, e sepetše. Moreti seretong se o sola batho ba go tšwafa, gomme ba tlo thoma go itshola ka morago mola nako e šetše e senyegile.

© University of Venda

4.2.7 Mmakhureng

"Mmakhureng" (letl. 19) e kaya motho wa go nona goba yo mokoto. Lentšu le 'mmakhureng' le bopilwe ka mantšu a mabedi, gomme a dira gore e be leinagokwa. Le tšwa go 'mma' le 'khureng'. 'Khureng' le tšwa go leina 'lekhura'. Ge motho a nonne kudu, go laetša gore o na le makhura a mantši mo mmeleng. Mmakhureng o na le makhura a mantši mmeleng. Ke ka lebaka leo a bitšwago ka leina leo. Mo o kaya mosadi wa go šitwa ke mmele wa gagwe wa go nona ebile a tšwafa. O phelela go ja le gona o na le pelo ye ntsho, ya go se loke. Mediro ya gagwe e fapana le seo a lego sona.

Moreti o sola motho wa go tšwafa, motho wa gona o rata go ja, ebile a ruile pelo ya maboya, ye ntsho, ya go se loke. Motho yo mobjalo o tseba go bolela kudu ka ge a tla be a šireletša mafokodi a gagwe gore a se ke a lemogwa ke batho.

4.2.8 Bonna bolaong

Hlogo ya "Bonna bolaong" (letl. 28) le yona e a kaya. 'Bonna' e kaya setho sa monna sa ka sephiring. Ke sa monna yoo a bego a ile komeng, gomme a boile gae. Go hlalošwa ka fao a tšwelwago ke tema ka gona ge a robetše le mosadi bolaong. Makobe o bolela ka lesogana leo le betlilwego ke bakgalabje kua komeng gore le se tlo nyatšwa ke mosadi malaong ge le robetše naye, ka ge setho sa lona ba tšo šomana le sona kua thabeng.

Moreti o a tumišwa ka ge a be a sa tšwa komeng ya banna fao a bego a swerwe ke bakgalabje ba mafahlagomela, bona ba go tseba diphiri tša bophelo gore monna a kgone go aga motse. Monna yo o rile ge a tsena ntlong ka mapaing le molekani wa gagwe, gwa kwagala gore lentšu le fihlile kgole fao mosadi a kgonnego le go kwešiša gabotse gore le, ke la wa gagwe. Go se go ye kae mosadi a makala ge a ekwa gore maatla ale a bonna go monna wa gagwe a fedile, gomme a thoma go mmotšiša gore o tšo robala kae, le mang yoo go ya ka yena e lego lešaedi ka ge a ile a fetša a mo tlaeditše, gobane o be a mo fetošitše thuru ya gagwe.

4.2.9 Mononkulwana' badimo

"Mononkulwana' badimo" (letl. 29) e kaya setho sa bonna sa ka sephiring pele ga ge mong wa sona a ka išwa komeng go yo thopa bonna. Se se utollwa ke tematheto ya mathomo. Sereti se hlaloša sebopego se sa bonna ka go re:

> "E be e le phatana e se na ntlha le thito,
> Ka thipana ba e kayakaya,
> Matlalwana ba beela thokwana ka fase ga ihlokgomo la mangaka,
> Wa šala o šaretšwe o lla sa mogolodi,
> O itšhita o itshola,
> Gore o ka dio nonkula e le phata,
> Fela-" (letl. 29).

© University of Venda

Go nonkula ke go tonkula selo go swana le kgeru ge o ntšha koko ka gare ga yona. Go nonkula ke lediri. Makobe o hlompha setho sa bonna sa ka sephiring ge a bolela ka "Mononkulwana' badimo", ka gore se tšo bethwa komeng gore se kgone go šomišwa gabotse basading. Lesogana le fiwa taelo ya gore le kgone go kgotsofatša molekani wa lona ge a šetše a le malaong, le se mo raloše ka ge le tla be le looditšwe ke bannatia gona kua komeng.

4.2.10 Phurr...! phurr!

"Phurr...! phurr!"(letl. 35) e kaya nonyana. Dinonyana ke diphedi tšeo di hlodilwego ke Modimo. Leekiši le 'phurr...! phurr!' le hlaloša ka mokgwa wo dinonyana di fofago ka gona. Di kgona go fofela gohle mo di nyakago, di eta di nyaka dijo gore di kgone go fepa lapa la tšona. Moreti o hlaloša gore batho ba bolaya dinonyana ka gobane di ba jela mabele. Phurr...!phurr! ke leekiši ka ge le ekiša ka mokgwa wo nonyana e fofago ka gona.

Makobe o šomišitše hlogo ya sereto go leka go hlaloša ka mokgwa wo dinonyana di fofago ka gona. Di šomiša maphego a tšona go fofa. Ke dibopiwa tša Modimo. Ga go na yo a swanetšego go di bolaya. Makobe o hlaloša gore ge batho ba lemile mabele, ge ba buna ba swanetše go tlogela a mangwe gore dinonyana di hwetše dijonyana, di kgone go fepa lapa la tšona. Batho ba swanetše go rata dinonyana ka gobane ke dibopiwa tša Modimo.

4.2.11 Ge ke le leganata

Leganata ke lefelo leo go sa melego selo, eupša ka hlogo ye, sereti se kaya monna yoo a bego a se na peu ya bonna, ya go ka imiša mosadi. Ga a na matšhedi a go ka imiša goba go belegiša mosadi. Leganata ke leina. "Ge ke le leganata" (letl. 36) ke fao moreti a nyatšago monna ka ge a se sa ntšha mpholo goba peu ya bonna mosading.

Mo seretong se, moreti o tloga a sola maitshwaro a batho bao ba ratago go sola ba bangwe ka seo ba lego sona goba ba nago naso. Moreti o mathateng a boganata ka ge a sa kgone go bolela, monagano ga o šome gabotse, ga a kwe ditsebeng, ga se a ka a ba le bana ka ge mosadi a be a mmone gore yo ga a ntšhe selo, ke kgomo ya setudi. Bjale moreti o bona e le yena mohlala wo mobotse go batho ka moka. Ka go realo, ga re a swanela go mo sega ka ge a sa itira. Tšohle o di gafela go Modimo ka ge di tsebja ke Yena.

4.2.12 Poo ya marurušo

Poo ke mohuta wa kgomo yeo e sego ya fagolwa, gomme e phela ka go gwaela tša ditshadi gore di duše gore di tle di kgone go tswala. Bjale ka hlogo ye, sereti se kaya setho sa monna sa ka sephiring fao se kgonago go imiša goba go ruruša mosadi. Poo ke leina mola marurušo e le leinabopša leo le bopilwego go tšwa go kutu ya lediri 'ruruga'. Mo go "Poo ya marurušo" (letl. 39), moreti o hlaloša ka fao setho sa monna se kgonago go imiša makgarebe ka gona, gomme mpa ya kokomoga.

© University of Venda

Moreti o tloga a itheta e le ge a be a robala le basadi ba banna ba bangwe. Morago ga gore a lemogwe, o ile a kgatlwa ka tangtšhipi, gomme a eta a bokolela a lebile gae ga gabo. O be a tšhabega ge a šalela a dira bohlola bjoo. Ge a be a tsene motseng, banna ba be ba ipha mašoka, gomme bangwe ba hlokofetše ka baka la tlala le lenyora. Ba go ba le sebete ba ile ba mo latelela, ba mo gobatša, a eta a thankobela a lebile gae bowelakalana.

4.2.13 Sekotlelwana sekhwi

Sekotlelwana ke selo seo re se šomišago go jela, go hlapela le go hlatswetša dilo ka gare ga sona. Hlogo ya sereto se, "Sekotlelwana sekhwi" (letl. 41), e kaya mosadi yo a sweregó monna wa gagwe gabotse ka go mo thuša ka maele le go dira mešomo ya ka lapeng. Lentšu le 'sekotlelwana' le nyenyefaditšwe go tšwa go leina sekotlelo.

Makobe o hlaloša ka mokgwa wo moreti a retago mosadi wa gagwe ka gona. O re o bohlokwa kudu ka ge a mo thuša ge a le mathateng le go mo fa dikeletšo tše dibotse. O hlaloša gore le ge a mo nyetše kgale, go yena e sa le yo mofsa. Monna yo o ikgantšha ka mosadi wa gagwe. O re ge o nyetše mosadi, o swanetše go mo rata go fihla le kgaogantšhwa ke lehu. O se bone mosadi wa gago a tšofetše wa mo hlala, wa nyaka basadi ba bafsa. Ge a tšofetše, o swanetše go mo dira yo mofsa.

Mo seretong se, re lemošwa gore mmapelo o ja serati. Ga re a swanela go sega le go sola motho ge a ikhwelebitše molekani wa gagwe, gomme ra hlwa re mo sola re re o befile, ga se a mo swanele. Ke thato ya gagwe ge a mo nyetše. Kganthe yena o be o a swanetše go tlo nyalwa ke mang? Ke seo moreti a lekago go re lemoša sona, gobane molekani yoo wa sona go itaetša a be a na le pelo ye bolo.

4.2.14 Dintši maswing

Dintši ke mohuta wa dikhunkhwane woo o ratago go fofela kua le kua mo o ratago, eupša mo seretong moreti o kaya makgarebe ao a sa ratego go šoma, a go tšwafa etšwe a inyakela tšhelete fela. Dintši ke leina. Ka hlogo ye "Dintši maswing" (letl. 43), moreti o sola batho ba go rata go hlapelela ditaba tša batho ba bangwe. Bjalo ka ge maswi a le a mašweu, o ra ditaba tše dibose.

4.2.15 O tukelang mmalelengwana

Mo hlogong ya sereto se, 'tuka' e kaya polelo ya go se loke yeo e thubago malapa le setswalle sa batho. Lentšu le 'tukelang' le tšwa go lediri 'tuka', gomme mmalelengwana ke leinagokwa ka gore le bopilwe ka maina a mabedi. Ke 'mma' le 'lelengwana'. Lentšu le 'lelengwana' le tšwa go leina 'leleme'. Mmalelengwana o rata go bolela maaka ka ditaba tšeo a sa di tsebego. Ke motho wa go lweša le go thuba malapa a batho. O hlohleletša ntwa. Ge batho ba elwa o kwa a dirile selo se sebotse. "O tukelang mmalelengwana" (letl. 46) e hlaloša gore o gapeletšwa ke eng gore a bolele kudu. Ge a sa bolele maaka, o bona o ka re ga a dire toka.

© University of Venda

Makobe o hlaloša gore ge o dira dilo tša go se loke, o tla fiwa leina go ya ka ditiro tšeo. Mmalelengwana o filwe leina le ka lebaka la go bolela kudu. Ke motho wa go rata ditaba tša batho. Ge a ka bona batho ba dutše gabotse, yena o ba tsena bogare gore ba lwe. Ke motho wa go se rate khutšo.

4.2.16 Modiši yo mogolo

Hlogo ya sereto sa "Modiši yo mogolo" (letl. 48), e kaya Modimo. Moreti o hlaloša gore re bopilwe ke Modimo. O hlotše dilo tšohle lefaseng. 'Modiši' le tšwa go lediri 'diša'. Go diša selo ke go hlokomela selo gomme 'Yo mogolo' le kaya Modimo. Ke Yena Mokgalemi yo mogolo ge re dira dilo tšeo di sa lokago. O tseba maphelo a rena. O re šireletša ka dinako ka moka. Ge re le mathateng ke Yena a re rarollelago ona. Ga go na motho yo a fetago Modimo. O re bopile ka seswantšho sa Gagwe. 'Modiši' ke leina gomme 'yo' ke lekgokahlaodi mola 'mogolo' e le lehlaodi la go hlaloša. 'Yo mogolo' ke mmolelwana wo o emetšego leina.

Moreti o hlaloša ka mokgwa wo Modimo o ka se mmapetšego le selo. Ke Yena setšhabelo sa rena. Makobe o kaya gore Modimo ke yo mogolo, o hlotše dilo tšohle mo lefaseng. Ge re belegwa, re hweditše dilo tšohle di le gona, a di bopile. O re tsebile pele re ka belegwa. O tseba gore re ya go hlokofala neng le gona bjang. O swanetšwe ke ditheto le ditumišo ka baka la bogolo bja Gagwe. Re kgona go dira dilo ka lebaka la Gagwe. O lokile. O re ge re nyaka selo re mo rapele, gomme Yena o tla araba dikgopelo tša rena.

4.2.17 Moseleng wa phiri

Phiri ke phoofolo ya maoto a mane, ya go ba le mosela wo motelele wa mašaphu, fela moreti o kaya lehu, gobane ka phefolo goba pebofatšo re fela re re "o tšerwe ke phiri" e le ge motho a hlokofetše. Bjale le mo seretong se, moreti o gomile tseleng ya lehu. O nyakile a hlokofetše ka baka la go rata basadi. Phiri ke leina. Hlogong ya sereto se sa "Moseleng wa phiri" (letl. 54), go šupša mafelelong a bophelo ka ge sereti se nyakile se hlokofetše ka baka la basadi.

4.3 Kgetho le tirišo ya mantšu

Mo seripeng se, re ya go kgetha le go diriša mantšu ao a kayago mo diretong tše di latelago.

4.3.1 Tšea senotlelo se

Lentšu le 'notlelo' go "Tšea senotlelo se" (letl. 1) le kaya maikarabelo. Notlelo ke leina, gomme go tlogetšwe senoko sa 'se' seo le lego legoro la leina. Makobe o hlaloša gore motswadi o fa ngwana wa gagwe wa mosetsana mpho ya senotlelo, e le sešupo sa gore a be le maikarabelo ka ge a gotše. 'Ramaru' ke leina leo le kayago Modimo. Moreti o šomišitše lentšu le, e le sešupo sa gore maikarabelo a mabotse ao motswadi a a lebeletšego go tšwa go ngwana wa gagwe a ka kgonagala ge a ka bea Modimo pele.

© University of Venda

Nyenyefatšo ya leina 'raborokgwana' e kaya lesogana leo le lošago lekgarebe. Makobe o hlaloša gore mosetsana yo sereto sa gagwe e lego Mologadi'a Phogole, a leke go tšea goba go ba le maikarabelo a go dumela goba go nyalwa ke monna yoo a bonago eke ba ka ba le bophelo bjo bobotse.

Leina, e lego 'mafahla' le kaya go phela mmogo. Mo go hlaloŝwa gore maikarabelo ao a fiwago mosetsana ke sehlare se segolo go molekani wa gagwe, gobane o swanetše go phela mmogo le yena.

Lentšu le 'timetše' le kaya gore lekgarebe le se tlogele go ba le maikarabelo le mekgwa ye mebotse mo bophelong. Le 'timetše' le tšwa go lediri timela.

4.3.2 O be o gopolang?

Seretong se sa "O be o gopolang?", (letl. 2) moreti o botšiša mosetsana gore nkane a fetolana le monna wa gagwe le batswadi ba monna wa gagwe ka mokgwa wa go se be botse. Ge re lebelela mo mothalothetong wa go re "o be o gopolang mothepana boreletšana?" (letl. 2), re kgona go bona gore lentšu le 'boreletšana' le kaya mosetsana yo mobotse. Boreletšana ke lehlaodi la sebopego. Le hlaloša ka mokgwa wo mosetsana a bego botse ka gona.

Mo seretong se re hwetša lentšu la go swana le 'khukhušitše'. Mohlare ke wona o ka khukhušago, eupša seretong go šupša go thoka ga matswele a kgarebe go laetša gore bjale e gotše. Khukhuša ke lediri leo le šupago go ba seemong sa bokgarebe. Moreti o kaya gore kgarebe bjale gona e gotše, e ka nyalwa.

Moreti o šomišitše lentšu le 'difularo' go kaya marago. Moreti o hlaloša gore marago a mosetsana ke a magolo, o swara bothata ge a apara diaparo ka lebaka la bogolo bja ona. Difularo ke leinabopša leo le bopilwego go tšwa go lediri, e lego fulara.

'Bomapupuresana' ke leina leo le kayago marama a mabotse. Mosetsana yo o hlaloŝwa a le botse kudu.

'Gadikile' ke lephethi leo le kayago gore mosetsana o dirile meriri o ka re ke ya Makgowa.

Lentšu le 'inonkula' ke lediri leo le kayago go hlapa gabotse. Mo go šupša mokgwa wo mosetsana a hlapago gabotse ka gona. Go nonkula ke go ntšha koko ka gare ga kgeru.

'Setlang' ke leina leo le kayago go befelwa. Moreti o hlaloša sekgopi sa monna fao molekani wa gagwe a ka mmefedišago ka tše dingwe tša bophelo go swana le go phela ka go ngangišana goba tšona dikgogakgogano tša ka lapeng fao di feleletšago di hlotše ntwa.

Lediri le 'roke' le tšwa go sekapolelo sa 'go roka molomo' seo se kayago go homola. Makobe o hlaloša gore mosadi yo a se tšeišane kgang le batswadi ba monna gobane seo se ka feleletša se befediša monna wa gagwe.

Leina le 'thaka' le kaya monna wa go se kgotsofatšwe ke mosadi o tee. Mo go šomišitšwe thaka e le sešupo sa gore mosadi a homole le ge monna a dira tša go tšwa tseleng, go swana le

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

go eta a robala le basadi ba bangwe, ebile a boa gae mašego. Kgarebjana e eletšwa gore e se itekanye naye, ya hlwa e mo llela.

Lentšu le 'gogwana' le kaya setho sa mosadi sa ka sephiring. 'Gogwana' ke nyenyefatšo ya leina, e lego legogo. Moreti o hlaloša gore, gore monna a hwetše madulo a gagwe, gagolo marobalo, a dule a hlwekile. Re ka re o kaya gore setho sa mosadi sa ka sephiring se swanetše go dula se hlwekile gore ge monna a tlo mo robala a se be le dipelaelo tša go bontšha gore o ka re go na le monna yo mongwe yoo a šetšego a fetile mo legogong leo, e lego go laetša gore o šetše a robetše godimo ga lona legogwana leo. Kgarebe ye e swanetše go no belegela monna yo 'digotlane', e lego bana, gore kgoro e kgone go katologa.

4.3.3 Diba sa go baba

Lentšu le 'sediba' ke leina leo le kayago setho sa mosadi. Mo go šupša mosadi wa go se loke ka ge setho sa gagwe sa ka sephiring se sa loka ka baka la bolwetši bja tlhago. Ka "diba sa go baba" (letl. 40), moreti o a bontšha gore monna ge a ka robala le mosadi wa sediba se sebjalo, o tla lwala.

'Ramaatlaohle' ke leina leo le kayago Modimo. Moreti o hlaloša gore Modimo ke Yena a hlotšego dilo tšohle. Ke Yena a dirilego gore mosadi a bone kgwedi, e lego madi a tlhago. Lekgarebe le be le le kgweding (letl. 40).

'Mojo' ke lediri leo le kayago basadi. Mo go šupša basadi bao ba ilego ba nyaka go bolaya kgoši ka ge e be e sa rate go kgaogana nabo. Moreti o dirišitše phefolo ka go diriša honorifiki gobane e le motho yo mogolo setšhabeng le gona wa go hlomphega. Ba no re o bolailwe ke dipotata etšwe go se bjalo.

4.3.4 Go lemilwe

"Go lemilwe" (letl. 5), go šupša go belegwa ga lekgarebe. Sereti se hlakane hlogo, ga se tsebe gore se kgethe lekgarebe lefe ka ge a swana ka bobotse ka moka.

Lentšu le 'nošetšwa' ke lediri leo le kayago go godišwa ga lekgarebe. Makobe o hlaloša gore ge lesea le belegwa le a hlokomelwa, gomme la godišwa gabotse.

'Khukhuša' ke lediri leo le kayago gore lekgarebe leo le thoma go tšwa mahlalagading. Moreti o šupa gore lekgarebe le gotše.

Ka 'thuntše', go šupša gore lekgarebe le gotše ebile le a kgahliša. Thuntše ke lediri. Moreti o hlaloša gore lekgarebe le loketšwe go ka lošwa ka ge le gotše.

Lentšu le 'pona', le kaya go tšofala. Moreti o hlaloša gore makgarebe a mangwe ga a kgahliše ka ge a bontšha go tšofala etšwe e le makgarebe.

'Matšoba', ke leina leo le kayago bana. Moreti o šupa gore ge lekgarebe le gotše le tla belega bana, gomme le bona ba bogega.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.3.5 Kgakana tše

'Dikgakana' ke mohuta wa dinonyana tša go ba le mebala ya makgwadikgwatša goba marothonthwana a mašweu le a maserolwane. Ke leina leo le kayago makgarebjana. Moreti o hlaloša ka mokgwa wo makgarebjana ao a bego botse ka gona. Hlogo ye ya "Kgakana tše" (letl. 7), ga e bolele ka makgarebjana fela, eupša a mabotse.

Ge e le 'nkhukhuthwana' moreti o kaya mafuri goba mašago a makgarebjana. Moreti o šupa gore ge makgarebjana a sepela, a kgantšha marago a ona.

Lentšu le 'tsepelele' ke lediri leo le kayago go lebelela selo nako ye telele motho a sa buše mahlo. Moreti o hlaloša gore masogana a se lebelele makgarebjana ao kudu ka ge a tla penapentšha marago kudu.

'Batsomi' ke leina leo le kayago masogana. Moreti o šupa gore ge makgarebe a sepela a iša marago a ona godimo le tlase ka nepo ya gore masogana a kgone go ka a bona gabotse.

'Mae' ke leina leo le kayago bana. Moreti o šupa kgarebe e tee yeo sereti se ka e hwetšago, gomme sa re go e bolediša, ba re ge ba dumelelane ka taba tša bona, sa kgona go mo tšea gore a be kgauswi ga gagwe, a kgone go mmelegela bana.

'Go phaphaša' ke ge nonyana goba kgogo e be e le kgale e alamela mae bjale a thwathwadiše matsuane goba mafotwana, fela mo seretong se e kaya go belega bana ga makgarebe ao.

'Mafotwana' ke leina, gomme le kaya bana. Moreti o hlaloša gore sereti se nyaka go nyala lekgarebe le tee, gomme le tle le mmelegele bana.

'Mašupakamonwana' ke leinagokwa leo le kayago gore motho o kgetha dilo tšeo a di nyakago le tšeo a sa di nyakego. Leinagokwa le le bopilwe ka lediri 'šupa', lebopi la sedirišwa 'ka' le leina 'monwana'. Moreti o hlaloša gore makgarebjana a be a botša banna tšeo a di nyakago a sa kgathale gore ba na le tšhelete goba ga ba nayo.

Lentšu le 'mafulo' ke leina leo le kayago dijo. Makobe o re makgarebjana ga a kgotsofale ka gobane le ge a ka hwetša dijo, a fetela pele go yo nyaka dijo go banna ba bangwe.

Ge moreti a re 'mabela'Sekgowa' o kaya tšhelete. Moreti o šupa gore makgarebjana a inyakela tšhelete ya sebjalebjale, e sego leratorato.

4.3.6 Lethebo la Meladi

Ge re lebelela sereto se (letl. 8), re hwetša mantšu a go swana le a Setlokwa fao go šupšago mokgwa wo seaparo sa bogoši se rokilwego ka gona.

'Namane' ke motho wa go kgona go roka. Ge ba re 'sehlodimare' ba šupa gore bangwe ba be ba itetša, ba etša eke ba a lla etšwe go se bjalo. Go šupša gore ba ile ba kgahlega ge Nkalošeng a llwe ke moloto, a hlokofaletše komeng.

© University of Venda

Lentšu ‘nabile’ le kaya gore e be e le mosegare wa sekgalela ge Meladi a tlišwa ka mošate.

‘Go tempa’, ke go gatelela ka sekibo godimo ga lengwalo goba pampiri. Moreti o kaya gore le moruti o be a le gona ge Meladi a tlišwa ka ge e le yena a ilego a tiišetša lenyalo leo ka thapelo le go mo šegofatša.

Tirišo ya leinagokwa le ‘hlapitheledi’ e utolla semelo sa Meladi ka ge re tseba hlapi e phela ka meetseng, le gona ga e swarege ka ge e thelela ka fao gare ga meetse. Bjale Meladi o be a sa swarege, a na le tsela tša mabatha, a thelela go bakgoma le bakgomana ba ka mošate, gomme a ikela go balata goba banna fela bao ba lego kgole le ka mošate, gomme ba mo robala go fihlela a ima ngwana wa madi a poo e šele.

Lentšu le ‘dithwakga’ le šupa gore di a mo loma ka ge re tseba dithwakga e le dikhunkhwane tša go hlolwa ke sethitho mokgopheng. Bangwe ba di bitša gore ke ‘ditšhwele’.

Lentšu le ‘ragogela’ ke go thakgogela goba go fofela kgole. Moreti o hlaloša gore Meladi o ile banneng ba kgole le ba ka mošate. Bona balatalata ba go se hlomphe mošate le gatee.

Lentšu le ‘dirotakalešoba’ le kaya bona banna bale ba go fofa legora la mošate e le ge ba tla be ba tlile go robalana le yo Meladi, gobane yena o swantšhwa le letšoba.

‘Nosekgolo’ ke leinagokwa leo le laetšago go se loke ga Meladi ka ge a thomile go ba fa bolwetši.

Lentšu le ‘šanka’ le kaya go se kgone go sepela gabotse. Motho wa gona o sepela ka go tlaralatša maoto, gobane a ekwa bohloko bjoo a tšogo bo hwetša go Meladi ka ge go thwe a ‘gašitše segafane’, e lego bjona bolwetši. Lentšu le ‘dimpša’, le kaya bona banna bale ba go fofa mafao a mošate. Bjale ba lemošwa gore ba tla fela ka moka ga bona, gomme ba kgaogane le ‘mampobe’, yona kgoši ya dinose, ba kayago Meladi.

4.3.7 A di ye phulwanyaneng

Ka lentšu le ‘thapišeng’, mo go “A di ye phulwanyaneng” (letl. 10), re tseba e le go koloba ka baka la meetse ge a šetše a go tšhetše goba o netšwe ke pula. Mo moreti o kaya go ruta goba go bolela le ge e le go botša bana gagolo ba sekolo ge o šetše o ba ruta ka mantšu a borutho, o sa ba felele pelo. ‘Di thapišeng’ ke lebopi la go emela sedirwa ‘di’ le lediri la go felela ka ‘ng’, ‘thapišeng’ tšeo di šupago gore ba ruteng ka tlhokomelo ye kgolo.

‘Manamanyana’ ke bana ba dikgomo, fela mo ba šupa bana ba Modimo gore ba swanetše go thušwa ka tlhokomelo ye kgolo, gomme ba rutwe ka go hlekesetšwa.

Ge moreti a re ga se a ‘golofala’, o šupa gore ga a lwale, eupša o no hloka tsebo ye e tseneletšego ya go felelela. Moreti o kaya gore bana ba ba se botšwe mantšu a go hlaba pelong tša bona ka tirišo ya mafoko a go swana le le, “o se ba tšhele ka marwele a go fahla” (letl. 10) mola a šomišitše lentšu le ‘mafotwana’ go kaya bona bana bao.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.3.8 Muši o a thunya

Lentšu le 'muši' go "Muši o a thunya" (letl. 10), le kaya go apewa ga dijo. Moreti o hlaloša gore dijo di apewa mo go nago le lenyalo.

Lentšu le 'thuhuntšwe' le sa kaya go apewa ga dijo. Ke lephethi leo le laetšago lebaka leo le fetilego. Moreti o hlaloša ka mokgwa wo dijo di apewago ka gona.

'Diitatswamelomo' di kaya dijo. Ke leinagokwa leo le bopilwego ka lebopi la go emela sedirwa 'di', lediri 'latswa' le leina 'melomo'. Mo go hlalošwa gore go apeilwe dijo tše monate tše o rego ge o feditše go di ja wa itatswa melomo.

'Mabupudu' le kaya dijo. Makobe o hlaloša gore batho ba ya go ipshina lenyalong leo.

Lentšu le 'sefothodiane' le kaya phalafala, gomme ke leina. Mo go hlalošwa gore ka tšatši la lenyalo ba letše phalafala e sa le mesong gore batho ba tsebe gore go na le lona lenyalo.

'Theogela' ke lediri leo le kayago gore eya. Mo go hlalošwa gore batho ba ye gaMamabolo mo go nago le lenyalo. Moreti o tšwela pele o re "ba tekumanya megodu le dikodu" (letl. 11). Go 'tekumanya' ke go apea. Mo go hlalošwa gore banna ba apea megodu le dikodu.

Lentšu le 'anywe' le kaya go theeletša. Makobe o re batho ba tle lenyalong, ba tle ba theeletše gore go bolelwa eng.

'Kgope' le kaya monna wa go hloka mosadi. Mo go hlalošwa gore batho ba be ba kwera monna yo ba rego ke kgope ka ge a be a hloka mosadi, efela lehono o a nyala."

Lentšu le 'mosela' o kaya motho. Mo go hlalošwa gore monna o romile batho gore ba ye go mo nyalela mosadi.

Lentšu le 'nama' le kaya mosadi. Moreti o hlaloša gore monna o nyaka mosadi wa gagwe.

Lentšu le 'nananka' le kaya go sepela gabotse. Moreti o hlaloša gore ka tšatši la lenyalo banyalani bao ba tla sepela gabotse ba eya ga Mokanseliri go yo saena gore bjale ke selo se tee.

4.3.9 Maremereme a pelotheledi

Mo seretong se sa "Maremereme a pelotheledi" (letl. 12), lentšu le 'kotserumo' le kaya mosadi wa go tlo rerišana ditaba le moreti. Lentšu le 'ntšhiile' le kaya go hlokofalelwa ke batswadi.

Lentšu le 'motoiši' le kaya mekgwa ya Khomotšo ya go se hlalošege ka ge e se botse.

Sekafoko se "mosamaria wa kgaogelo" (letl. 12) se šupa gore Khomotšo o be a sa timane ka ge a be a kanamela monna yo mongwe le yo mongwe.

'Sephetlolladirope' ke leinagokwa leo le kayago semelo sa Khomotšo, go laetša gore o be a sa kgone go gana monna.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Lentšu le 'mmalelengwana le kaya gore ga a na sephiri, o bolela kudu gobane ge a 'sohla' motho, a šupa gore ge a šetše a go tsene ka polelo, a ka se fetše goba a go tlogela. Moreti o kaya go bolela goba go seba motho yo mongwe.

Ka 'digotlane' go šupša bana bao sereti se ba nyakago, eupša se botšwa go re 'di llwe ke papadi' (letl. 12), ke ka fao a šupago gore yo Khomotšo o ralokile kudu le banna ba bangwe ka gona a ka se tsogile a go tlaleditše 'kgoro' e lego lapa ka bana.

4.3.10 Ga re tsebe selo

Mo seretong sa "Ga re tsebe selo" (letl. 14), lentšu le 'pelonolo' le kaya motho wa go ba le pelo ye botse. Moreti o hlaloša gore monna yo go bolelwago ka yena o lokile kudu.

Moreti o šomišitše lentšu le 'madifatšwa' a kaya go hloka mahlatse. Monna yo o hlokile mahlatse ka gobane o be a hloka mosadi le bana.

'Namelane' le kaya ntlo ye kgolo ye botse. Moreti o hlaloša gore moagišane yo o agile ntlo ya aposetese ya go ba le ka godimo le ka fase.

'Botonakgolo' bo kaya dikoloi tša mabaibai. Moreti o hlaloša gore moagišane o namela dikoloi tša mabaibai goba tša maemo a godimo.

'Gadikilwe' le kaya go tšhungwa ga ntlo. Moreti o re moagišane o be a tšhubetšwe ntlo ya gagwe ye botse.

Lentšu le 'ntshe' le kaya go hlokofala. Moreti o re batho ba be ba nyaka monna yo, efela ba hlokile mahlatse ka gobane ba hweditše ba mo thuntšhitše a hlokofetše.

4.3.11 Hudua

Lentšu le 'pitša' le kaya setho sa mosadi sa ka sephiring. Mo go šupša gore monna o filwe mosadi, gomme o swanetše go tiiša ge a dira tša thobalano.

'Bupi' ke tshoro goba matšhedi a go tšwa go monna. Moreti o hlaloša gore ge monna le mosadi ba dira tša thobalano, monna o ntšha matšhedi.

"Hudua" (letl. 16) ke lediri leo le kayago go kgotsofatša mosadi ka tša thobalano. Moreti o hlaloša gore monna o fiwa taelo ya gore a kgotsofatše mosadi wa gagwe ka tša thobalano.

'Huduo' ke setho sa monna sa ka sephiring. Makobe o hlaloša gore monna o laelwa gore a tiiše ge a dira tša thobalano, gobane a ka tla a palelwa ke go ba le motse.

Go 'fehla' ke go hlakantša bupi le meetse ao a belago ka gare ga pitša, eupša seretong se o kaya tiragalo yela ya go robalana. Fehla ke lediri. Re bona monna a dira tša thobalano le mosadi wa gagwe.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

'Phankganya' ke lediri leo le kayago gore ge monna a ka se dire tša thobalano gabotse, o tla kweša mosadi bohloko.

'Sekoko' ke leina leo le kayago bogobe bja potsa. Moreti o hlaloša gore monna o swanetše go kgotsofatša mosadi wa gagwe ka tša thobalano gore a se mo nyatše.

Lentšu le 'riteletše' le kaya gore ge monna a le mošomong wa tša thobalano, o swanetše gore setho sa gagwe sa bonna se ye ka mathoko ohle gore mosadi a kwe bose.

4.3.12 Ge le sobetše

Ka polelo ya mehleng "Ge le sobetše" (letl. 17) ke ge go se sa na seedi sa letšatši. Go ya ka sereto, lentšu le 'sobela' le kaya motho yo a sentšego nako mo bophelong. Moreti o hlaloša gore motho yo ga se a beakanye dilo tša gagwe gabotse.

'Dikgobadi' le kaya go itshola. Mo go hlalošwa gore motho yo o bone matšatši a feta, gomme a se dire selo, go šetše go itshola fela gore nkabe ke dirile sa gore.

Lentšu le 'ntumiša' le kaya go kganyoga selo. Mo go thwe motho yo o le bone le sobela, gomme a se dire selo, go šetše go duma dilo tše dibotse.

'Ntatswiša' le kaya go kweša motho selo se sengwe. Mo go hlalošwa gore motho yo o kwa bohloko ka gobane o a bone matšatši a feta, gomme a se dire selo.

'Ditselalebelong' di kaya gore mo tseleng ya bophelo. Moreti o šupa gore mo tseleng ya bophelo ge nako e fihlile ya gore motho a hlokofale, Modimo a mo tšee le ge a sa ka a lokiša dilo tša gagwe nako e sa dumela.

4.3.13 Mmakhureng

Hlogong ye "Mmakhureng" (letl. 27), lentšu le 'khurafala' le kaya lekgarebe la go nona. Moreti o hlaloša gore Mmakhureng o nonne kudu.

Lentšu le 'itsheka' le kaya go ipolela. Moreti o hlaloša gore leina le la Mmakhureng le bolela gore ke motho wa go nona.

'Go ota pelo' ke go ba le pelo ye mpe. Moreti o hlaloša gore Mmakhureng o nonne, ebile o na le pelo ye mpe. Ga a phele le batho gabotse.

'Go šweufala' ke ge motho a le botse, gomme go "ntshofala" ke ge motho a na le pelo ye mpe. Moreti o leka go gatelela gore Mmakhureng o botse, eupša ga a loka.

'Selemo' se kaya phišo. Batho ba go nona ge go fiša ga ba ipshine. Re bona batho ba re Mmakhureng a ba segele makhura ka gobane o na le a mantši, le bona ba tšhabe phišo go swana le yena.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Lentšu le 'nkakanana' le kaya hlogo ye kgolo. Moreti o hlaloša gore Mmakhureng o na le hlogo ye kgolo ya go se nagane selo.

'Amušitše' le kaya motho wa go tia, gomme 'moko' le kaya monagano. Moreti o hlaloša gore Mmakhureng o na le hlogo ye kgolo ya go se nagane selo.

4.3.14 Dikologa

Ge re lebelela sereto se sa "Dikologa" (letl. 21), re hwetša lentšu le 'bata' fao a šupago banna ba bogale, ba go ba le tsebo ye e tseneletšego go tše tša bongwadi.

Ka lentšu le 'otwana', o šupa tsebo yeo ba nago nayo go tše tša bongwadi. 'Dithaere' le 'makhura' ke dikgopolo le menagano ya maphefo gotee le 'dipautu' le 'dipanere'. Makobe o bolela ka taba ye ya bongwadi gore e se ke ya ema goba ya leswa ka ge go bile le dibata goba dinatla tša Lebowa tšeo di bego di tsebega ka taba ye ya bongwadi, bjale di ile, di hlokofetše tše dingwe tša tšona fela. Rena re šetšego a re emeng ka maoto re tšeeng dipene tša rena le dipuku re šomiše mabjoko a rena le dikgopolo tša rena mo tabeng ye ya bongwadi.

4.3.15 Bonna bolaong

Seretong sa "Bonna bolaong" (letl. 28), moreti o hlaloša ka mokgwa wo bonna bo swanetšego go šoma ka gona ge monna a robetše le mosadi. 'Thasitše' ke lediri leo le kayago gore o swabotšwe. Moreti o re monna o betlilwe ke bakgalabje kua komeng.

Lentšu le 'potla' ke ge setho sa bonna se ntšha matšhedi. 'Potla' ke lediri. Go šupša gore ge monna a dira tša thobalano o ntšha matšhedi gore mosadi a kwe bose.

Ka lentšu le 'Matebeleng' go šupša nako ya thobalano ka popelong. Moreti o hlaloša gore ge monna a dira tša thobalano, setho sa gagwe sa bonna se fihla kgole ka popelong ya mosadi.

'Sehuba' se kaya matšhedi. Moreti o šupa ge matšhedi a monna a etšwa.

"Maledu, matsa le lekgeswa" (letl. 28) ke maina ao a kayago maatla ao a tšeetšwego monna. Mo go šupša gore monna o tšeetšwe maatla a bonna.

4.3.16 Mononkulwana' badimo

Seretong se sa ka mo godimo (letl. 29), lentšu le 'phatana' ke leina leo le kayago botelele. Moreti o hlaloša setho sa bonna gore e be e le se setelele.

Sereti se šomišitše 'kayakaya' go hlaloša gore setho se ba se ripa ntlhana. Sereti se re ge o ile komeng ba ripa ntlhana ya setho sa bonna, ba ntšha letlalwana la mo pele.

'Matlalwana' ke dinamana tša ntlheng ya bonna. Fa go hlalošwa gore ge monna a wela, bakgalabje ba ntšha namana mo ntlheng ya bonna.

© University of Venda

Lentšu le 'nonkula' go swana le kgeru ge o ntšha koko ka gare ga yona. Mo go hlaloŝwa mokgwa wo ba ntšhago dinamana tša ntlheng ya bonna ka gona.

'Koko' ye ya morula ke setho sa bosadi sa ka sephiring. Moreti o re setho sa bosadi se nyaka setho sa bonna.

Lentšu le 'mononkulo' ke leina leo le emelago setho sa monna sa ka sephiring. Sereti se re tabakgolo ya gore ba ripe ntlhana ya pele ya setho sa bonna ke gore ba se tsenwe ke malwetši a thobalano.

Lentšu le 'nose', le kaya makgarebe a lefase. Makobe o re ge o etšwa komeng, basadi ba go rata kudu ka gobane o tla be o betlilwe gabotse.

Lentšu le 'alafa' le šupa tša thobalano, mola 'molwetši' le kaya motho wa mosadi. Mo go hlaloŝwa gore ge monna a šetše a dira tša thobalano, mosadi o kwa bose.

4.3.17 Tlhokantiro

Lentšu le 'tlhokantiro' (letl. 45) le kaya motho yo a se nago goba a hlokago mošomo. Moreti o hlaloša gore monna o hloka mošomo gore a kgone go fepa bana ba gagwe.

'Go hlatša', o kaya go golelwa kudu ke thari goba go golelwa ke sebešo. Moreti o šupa gore monna o belege bana ba bantši.

Mo go 'ke le lenti', go šupša go ota ka baka la go hloka dijo ka ge di be di fiwa le go fepa bana ka gae. Lentšu le 'sepoko', le ra gore monna yo ga a sa phela, ke kgale a hlokofetše.

4.3.18 O tukelang mmalelengwana?

Lentšu le 'maleme' le kaya dipolelo. Mo seretong sa "O tukelang mmalelengwana?", (letl. 46) go hlaloŝwa ka motho wa go bolela kudu.

'Mokopa' le kaya polelo ya go se loke. Mo go hlaloŝwa gore motho yo o lweša batho ebile o na le maaka.

Moreti o tšwela pele ka go re "leme la serapolotšwana, leme le loilego bophelononi" (letl. 46). Lentšung le bophelononi, noni le kaya bophelo bjo bobotse.

Lentšu le o 'tukelang' le kaya gore o tshwenywa ke eng gore a bolele. Mmalelengwana ke leina leo le filwego motho ka lebaka la go bolela kudu. 'O tukelang' ke lebotšiši leo le bopilwego go tšwa go lediri tuka.

'Fehla' le kaya go lweša batho. Mo go hlaloŝwa gore motho yo o lohlanya batho.

'Maebanamabedi' le kaya baratani. Moreti o re Mmalelengwana o lwešitše batho ba babedi a dira gore lerato la bona le fele.

© University of Venda

'Tšhumile' le kaya go fela ga lerato. Mo go thwe motho yo o thubile lerato la baratani ka baka la maaka a gagwe

'Hlaga' le sa kaya go lweša batho. Moreti o hlaloša gore motho yo o kgahlwa ke ge batho ba elwa. Mothalothetong wa go re "o gana motimi nnang tšhelete ya naga" (letl. 46), lentšu le 'motimi' le kaya motho wa go kgala batho. Mo go hlaloŝwa gore Mmalelengwana o gana dikeletšo go tšwa bathong ba bangwe, sa gagwe ke go lweša batho.

4.3.19 Moseleng wa phiri

Lentšu le 'mabuemašweu' "Moseleng wa phiri" (letl. 54), le šupa baoki bao ba bego ba šoma maokelong gore ba be ba rata go phela ba ipona ba na le moreti ka diaparo tšela tša bona tše dišweu.

Ka lentšu le 'nosekgolo', go šupša yena moreti ka boyena go laetša gore o be a le kotsi goba a le bose ka ge re tseba nose e le kotsi le ge e le bose ka mamapo a yona.

'Lebolela' ke setho sa monna sa ka sephiring. 'Lehumonate', le kaya gore monate woo a bego a ipshina ka wona, o ile wa nyaka go feleletša o mmolaile ka ge a be a šetše a bona lehu ka mahlo.

Ka 'dikgogonokana', moreti o kaya baoki bona bale ba go nyaka go bolaya sereti bjalo ka ge ba swantšhwa le mankumašweu ka mmala wa ona ka ge e le dinonyana tše ditšhweu go swana le baoki bao ge ba apere diaparo tše dišweu ka mmala.

4.4 Dikapolelo

Ka ge re tseba gore dikapolelo di thuša go tšweletša dikgopolo tša sereti ka bokgwari le bokgeleke bjo bogolo, di thuša gape go tšweletša tshwantšhokgopolo ya tšeo di retwago. Re tseba gabotse gore theto e diriša polelo yeo e tsebegago gammogo le go tlwaelega ka tsela ya go khuta, gomme seo se dira gore mmadi a kgone go ipopela seswantšho seo se bonwago ka leihlo la moya, e sego la nama. Go a tsebega gore tshwantšhokgopolo e theilwe godimo ga papišo, ke gore selo se itšego se bapetšwa le se sengwe, gomme mmadi o kgona go ipopela seswantšho seo ka leihlo la moya.

4.4.1 Tshwantšhišo

Tshwantšhišo ke go swantša dilo tše pedi, ke ka fao re botšwago gore ke papišo yeo e khutšofaditšwego. Serudu le ba bangwe (1995:159) ba hlaloša tshwantšhišo ka tsela ye:

> "Tshwantšhišo e theilwe godimo ga sebapišwa le sehlaloši bjalo ka tshwantšhanyo. Phapano ke gore mo go tshwantšhišo papišo ga e tšwelele thwii. Ga e bapetše dilo tše pedi e re selo se tee ke se sengwe: ke gore e re sebapišwa ke sehlaloši. Ga e diriše makopanyi. Tshwantšhišo e ka lelefatšwa go akaretša dilo tše ntši."

© University of Venda

Mo pukung ye, moreti o dirišitše tshwantšhišo ka bothakga. Moreti o dirišitše tshwantšhišo go tšweletša dikgopolo le maikutlo. Tše ka moka di tšwelela mo mehlaleng yeo e latelago. Ka setšo monna ga a na mellwane mo tabeng ya lenyalo. Setšo se dumelela monna go ba le molekani wa go feta o tee. Monna a ka buša ka gare ga lenyalo la gagwe, a ratana le basadi ba ka ntle. Kgopolo ye e tšweletšwa ke tirišo ya tshwantšhišo: "Monna ke thaka" (letl. 3). Moreti mo mohlaleng wo o tšweletša papišo magareng ga monna le thaka. Papišo ye e tšweletšwa ke tšhomišo ya leba ke. Monna o bapetšwa le thaka yeo e bjalwago ka go lahlelwa mafelong a go fapana mo go lemilwego.

Meladi o rile go imišwa ke banna bao ba bego ba tshela mafao, a thoma go ba le mpa ye kgolo, ka ge lebolela le tlogetšwe go yena. Ke ka fao Meladi a swantšhwago le kgoši ya dinose, e lego mampobe ge go thwe "Ke mampobe" (letl. 8). Meladi o swantšhwa le motho wa go nona, wa go ba le makhura gobane sereti se re: "Meladi o makhurakhura" (letl. 8). O swantšhwa le motho yoo ka ge a imile, mpa e kokomogile, e le ye kgolo.

Ka setšo, monna wa go se kgone go imiša mosadi o bitšwa kgope. Kgopolo ye e tšweletšwa ke tirišo ya tshwantšhišo. "Yo mongwe ke setudi o tonamile" (letl. 11). Moreti mo o tšweletša papišo magareng ga yo mongwe le setudi. Monna o bapetšwa le setudi, e lego kgomo yeo e sa ntšhego maswi a mantši, e le ge a šupa gore monna o be a se na peu ye ntši ya bonna.

Ka segagešo, lesogana ge le gola le išwa komeng. Lesogana le boile komeng, le a kgahliša gobane le swantšhwa le letšoba. Kgopolo ye e tšweletšwa ke tirišo ya tshwantšhišo, "O tsene ntlong o thasitše o le letšoba" (letl. 28). Mo mohlaleng wo go tšwelela papišo magareng ga lesogana le letšoba. Go itaetša gore lesogana le be le se na bosodi ka ge ka kua komeng le be le swerwe ke bannatia ba go tseba go betla monna bonneng bja gagwe gore mohlang a humanago mosadi, a se ke a hlwa a nyatšwa ke mosadi mabapi le tša ka mapaing.

Mo seretong sa "Tlhokantiro" (letl. 45), monna o swantšhwa le lenti. Kgopolo ye e tlišwa ke tirišo ya tshwantšhišo "Ke le lenti, ke le mokongwana" (letl. 45). Ka tsela yeo monna a ilego a ota ka gona, a otišwa ke bana ba gagwe, o ile a šala a le bjalo ka thapo.

4.4.2 Tshwantšhanyo

Ka tshwantšhanyo, selo se swantšhwa goba se bapetšwa le se sengwe. Maikemišetšo ke go bopa seswantšho seo mmadi a ka se bonago gabotse ka leihlo la moya. Serudu le ba bangwe (1995:158) ba hlaloša tshwantšhanyo ka tsela ye:

> "Tshwantšhanyo ke papišo ya thwii gare ga dilo tše pedi, tšeo gantši di sa welego legorong le tee. Dilo tše pedi tše ke sebapišwa le sehlaloši. Sehlaloši se dirišwa go gatelela, go hlaloša le go phagamiša sebapišwa. Ka Sesotho sa Leboa tshwantšhanyo e tšweletšwa ke makopanyi a go swana le: bjalo ka, ka ka, nke, swana le, bjalobjalo".

Moreti o tloga a šomišitše tshwantšhanyo ka bokgeleke le botswerere. Ka setšo, mosadi o swanetše go hlompha ba bogadi bja gagwe gore a se kobje goba go gomišetšwa morago. Se re se bona ka tšhomišo ya seema sa go re: 'Lebitla la mosadi ke bogadi'. Kgopolo ye e tšweletšwa

© University of Venda

University of Venda

ke tirišo ya tshwantšhanyo ka ge go šomišetšwe bjalo ka: "O dule go yena bjalo ka sehlakahlaka" (letl. 1). Re tseba gabotse gore sehlakahlaka ke lefelo la go ikgetha le lennyane gare ga naga, gomme lona le dikaneditšwe ke meetse. Ge o le sehlakahlakeng o ka se tshwenywe ke selo go swana le mosatšana yo ge a dutše le molekani wa gagwe ba iketlile. Ka go dira bjalo, a ka se tsoge a kobilwe, a gomišetšwa morago gae ka ge a filwe maikarabelo a go laetša gore bjale o gotše.

Mo seretong sa "O be o gopolang?" (letl. 2), kgarebe ye ka tsela yeo e bego e le botse ka gona, e be e na le mahlo a mašweu, a go bogega, a go swantšhwa le lehlwa goba leswela. Kgopolo ye e tšweletšwa ke mohlala wo: "Mahlo bošweu nke leswela" (letl. 2). Go šomišitšwe 'nke' e le go swantšhwa mahlo a lekgarebe le leswela goba lehlwa, e lego selo se sešweu se sebotse.

Ge sereti se tšwela pele se re: "Tšhoša tša badimo" (letl. 9). Se laetša ka tsela yeo se ilego sa ikhwetša se le tlalelong ka gona. Go itaetša moya wa sona o ile wa šarakana, eupša ka tsela yeo se ilego sa imologa ka gona, se ile sa se tshepe ka ge re se kwa se bolela ka tsela ye: "Moya wa ka wa inoga mmeleng, bja ka sefu" (letl. 9). Gape 'sefu' ke molaba, eupša ge motho a ka ipona a efogile molaba, gona o swanetše go no thaba le ka maribaneng. Bjale ga re makale ge re ekwa sereti se kgonne go efoga molaba woo, ka tsela yeo moya wa sona o ilego wa kgona go inoga mo mmeleng. Kgopolo ye e tšweletša tshwantšhanyo.

Ka tsela yeo Mmakhureng a bego a le ka gona, ge a be a lebeletšwe, o be a kgahliša e le ruri. Re kwa a hlalošwa ka tsela ye: "Wa šweufala bjalo ka lekhura, pelo ya ntshofala bjalo ka mošidi" (letl. 19). Nepokgolo yeo moreti a ratago go e tšweletša fa, ke go nyama ga Mmakhureng etšwe a duletše go ja kudu gobane o be a bogega, a kgahliša ka ge a hlalošwa ka go šweufala go swana le lekhura mola ka lehlakoreng le lengwe a ile a nyama, gomme a swana le mošidi. Gore mmadi a kgone go bona go ntshofala ga gagwe, moreti o mo swantšha le mošidi.

Ge sereti se tšwela pele ka sekapolelo seo mo "Moseleng wa phiri" (letl. 54) se re: "Ka tšame ke phaphasela bjalo ka ntšhu mafihladisotšwe" (letl. 54). Lesogana le le nyakile go hlokofala ka baka la makgarebe. Bjale le swantšhwa le nonyana yeo go thwego ke ntšhu gobane ge phoofolo e hwile, ntšhu e no hwetša setoto seo, gomme ya thoma go se wela ka godimo ka go se ja. Bjale le lesogana le, le be le no hwetša makgarebe gabonolo, gomme le no thoma go ipha dijo tša bona, ka ge le be le lemogile gore le a ratwa kganthe le ipiletša bolwetši bo feta ka tsela. Ka gona, sekapolelo seo se tloga se šomišitšwe ka makgethe.

Ge moreti a ruma puku ye mo go "Tataa...!" (letl. 56), o boditšwe gore o swanetše go tsoša lapa ka go hwetša mosadi. Sa go makatša ke gore malomeagwe Majadihlogo fao a mo šupeditšego gona go itaetša a ile a se kgotsofale ka ge a hlalošwa ka tsela ye: "Ke tšidifala wa aesetšididi" (letl. 56). Go a tsebega gore aese ke meetse ao a kgahlilego, ka gona go itaetša le sereti se ile sa ikwa se tonya gagolo go etša aese ka mokgwa woo e bego e le botšididi ka gona.

© University of Venda

4.4.3 Pheteletšo

Ke sekapolelo seo ka sona moreti a phagamišago boemo bja selo go feta ka moo bo tsebjago ka gona nepokgolo e le go gatelela bohlokwa bja taba yeo a e tšweletšago. Ke maaka ao a dumeletšwego.

Mo pukung ye, moreti o dirišitše pheteletšo ka bothakga bjo bo makatšago. Tše ka moka di tšwelela mehlaleng yeo e latelago: "Gomme bommalelengwana ge eba bo be bo le gona, bo pše, bo moyafale bja ka meetse a mogobe" (letl. 1). Mo seretong sa "Tšea senotlelo se" (letl. 1), re tloga re tseba gabotse gore maaka a ka se ke a pša, ke meetse ao re tsebago gore a a pša, eupša sereti se laya seretwa e lego Mologadi'a Phogole gore se tlogele go bolela kudu, gore molekani wa gagwe a se kgopišege mabapi le ditaba tšeo tša maaka, tša go se agiše.

Bonang ka fao re botšwago maaka a matala ka gona mo go "Ka mafuri" (letl. 30). Na o gona motho yo a ka metšago mokopa? Aowa! Bjale re makatšwa ke ge re ekwa sereti se re: "Ka leinoletelele ka kgeula, ka metša mokopa o sa ntšheditše mahlwana" (letl. 30). Mokopa ke mohuta wa noga ye kotsi kudu. Ga go motho yo a ka o metšago, le ge o se o ntše mahlo. Mo go no šupša pheteletšo ya bogale bja moretwa. Ke ka fao se boletšego ka noga ya mokopa ka ge e tsebja e le šoro gagolo.

Mo seretong sa "Tlhokantiro" (letl. 45), re botšwa le go hlalošetšwa ka tsela yeo monna yo wa go hloka mošomo a bego a atetšwe ke thari ka gona, gobane re kwa go thwe: "Go hlatša gona ke swane le farikikolobe" (letl. 45). Mo go šupša pheteletšo ka gobane motho o a belegwa, ga a hlatšwe. Kolobe ke seruiwa seo se kgonago go hlatša bana ba e ka bago ba lesomepedi ka ge go ukangwa gore matswele a yona ke a lesomepedi, gomme ye nngwe le ye nngwe e tla lebana le letswele la yona. Bjale mo go tšwelela kgopolo ya gore monna yoo o be a atetšwe ke thari, ga sa šome.

4.4.4 Phefolo

Ke sekapolelo seo go sona go dirišwago mantšu a ditlhalošo tše bobebe sebakeng sa ao a nago le maroga goba a ka kgopišago motheeletši. Ke ka fao moreti a sa ratego go bitša dilo tše di garolago matswalo ka maina a tšona. Re ka re sereti se šomiša mantšu a makaone sebakeng sa ao a go rogana.

Seretong sa "O be o gopolang?" (letl. 2), re kopana le mothalotheto wo: "Difularo o swara bothata go tšwaleng" (letl. 2). Gape difularo ke 'marago', eupša sereti se lemogile gore marago ke lehlapa, gomme a le khupetša ka go diriša le lekaone, e lego 'difularo' fao a tšweletšago kgopolo ya gore kgarebe ye e be e na le mafuri a magolo a go e palediša go apara.

Mo go "Maremereme a pelotheledi" (letl. 12), sereti se be se se na molekani ka ge batswadi ba sona ba be ba hlokofetše, eupša sereti ga se re ba 'hwile', aowa gobane 'hwile' le a hlaba ge o le bapetša le 'ntšhiile'. Ntšhiile le a amogelega ka ge le lokile gobane re kwele sereti se re:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

"Gobane mme a ntšhiile" (letl. 12). Seo se swanetšego go lemogwa ka sekapolelo se ke gore temepedi e na le go tšwelela mo go phefolo gobane lentšu le 'ntšhiile' le ka ba le tlhalošo tše pedi, e lego ya polelomehla ya ge o le mabelong fao go šianwago, gomme motho yo mongwe a hlotšwe ka go šiiwa goba ya sekapolelo e lego polelotharedi ya go hlokofala ga motho. Bjale mo mothalothetong woo o kaya go hlokofala ga batswadi.

Gona fao sereti se sa ikgata mehlala ka mo seretong sa "Ga re tsebe selo" (letl. 14) ge se hlaloša motho yoo a bego a nyakwa ke batho ba molao mabapi le melato ya gagwe ka tsela ye: "Bjale manyami le mo hwetša a se ntshe moyeng" (letl. 14). Se se laetša gabotse gore motho yoo ba mo hweditše a hlokofetše, eupša sereti se khutiša lentšu le 'hwile' ka sekafoko se sa go re "a se ntshe moyeng".

Seretong sa "Hudua" (letl. 16), sereti se tloga se šomišitše phefolo goba pebofatšo gabotse. Mothalotheto wa go re: "Hudua pitša ya ngwanarra" (letl. 16). Lentšu le 'hudua', le bontšha go retha selo go etša swikiri e tšhetšwe ka gare ga teye. Bjale mo ga e šupe seo, gobane le 'pitša' ga se yeo re e tsebago, e lego ya go apeela bogobe ka gare, aowa. Fa go šupša thobalano ya monna le mosadi, gobane ka pitša o kaya setho sa mosadi sa ka sephiring. O sa tšwela pele ka 'bupi' e le ge a šupa 'matšhedi' goba 'tšhoro'. Ge a phethoga o re: "O tloge o tiiša 'huduo' le" (letl. 16) e le ge a šupa setho sa monna sa ka sephiring. Sereti se bolela ka 'meetse' etšwe se sa šupe ao re a tsebago, e lego a go nwewa, gobane re kwa se bolela ka tsela ye: "Meetse goba ke a makae ga se ao e a hlologelago" (letl. 16). Fa o kaya gore monna a se ke a inyatša mabapi le setho sa gagwe sa ka sephiring, tabakgolo ke ge a ka no kgona go hudua gore a kgone go ba le motse.

4.4.5 Mothofatšo

Mo go mothofatšo, dilo tše di sa phelego di a mothofatšwa tša fiwa dimelo ka moka tše di kgethologanyago motho dilong tše dingwe tše di phelago le tše di sa phelego. Re ka re dilo tšeo di sa bolelego di fiwa dimelo tša batho, gomme tša thoma go ipobola bjalo ka ge eke ke batho. Serudu le ba bangwe (1995:159) ba hlaloša mothofatšo ka tsela ye:

> "Ka go diriša mothofatšo sereti se dira gore selo seo se sa phelego se be le ditlabelo tša setho goba maikutlo a motho. Ga go kgathalege gore se a phela goba ga se phele. Selo seo se boledišwa bjalo ka ge nke go boledišwa motho, goba sa dirwa gore se bolele. Ka go dira bjalo, sereti se tloša ditšhitiša gare ga motho le dilo tše e sego batho goba tše di sa phelego, gore mmadi a tle a kgone go itswalanya le sona, gore maikutlo ao a tšweletšwago ke selo seo a tle a tsikiditle maikutlo a mmadi. Bontši bja direto tša diphoofolo le dilo tšeo di sa phelego bo diriša mothofatšo".

Mo seretong sa "Lethebo la Meladi" (letl. 8), re kopana le Meladi a tlišwa kgorong ya mošate mosegare wo monanana. Re kwa moreti a mo hlaloša ka tsela ye. "A gorošwa tšatši le nabile" (letl. 8). Letšatši le ka se tsoge le nabile le gatee. Motho ke yena a ka nabago ka ge a na le

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

maoto, gomme a kgona go a huna. Mo go tšwelela kgopolo ya gore o tlišitšwe letšatši le eja motho, e lego mosegare wo monanana wa sekgalela.

Mo seretong sa "Ntlwanantlo" (letl. 22), moreti o bolela ka lehu leo re tsebago gabotse gore ga le phele, eupša yena o a le phediša ka ge a bolela gore le ile la mo kgwatha; ke ka fao a bilego a le kgopela gore le eme gannyane, ka mothalotheto wo: "Ke tshwelwa ke lehu ka madi le wena o a mpona" (letl.22). Re tseba gabotse gore 'lehu' ga le na madi. Gape le ka se tsoge le kgonne go kgwatha motho ka ge le sa phele ebile le se na diatla. Le ge sereti se le kgopela gore le eme gannyane, ga go kgonagale ka ge le sa phele. Le ka se kgone go sega, la ntšha leino la mohlagare. Ke fela motho wa nama, marapo le madi yo a ka kgonago go dira ditiro tšeo. Ka boripana, moreti o mothofaditše lehu gore nke le eme ka go mmolaya.

Mo seretong sa "Ka swiswilapula" (letl. 25), re kwa moreti a bolela ka boroko bja go mo kgwatha gobane bo ile bja mo ngala. Re kwa a re: "Ka swiswilapula ge bo gana go go kgwatha boroko." (letl. 26). Mantšu ao ka bobedi ga ona e lego 'kgwatha' le 'ngala' a tšweletša tiragalo yeo e ka dirwago ke motho wa maoto a mabedi, e sego lehu ka ge le sa phele, e se motho. Moreti o tšere ditiro tšeo di ka dirwago ke motho wa go ba le moriri, a di phara lehu, gomme la thoma go ipobola bjalo ka ge eke ke lona motho. O kaya gore lehu le se ke la mo fihlela goba a se ke a hlokofala. O le kgopela gore le eme gannyane mola re tloga re tseba gabotse gore taba yeo sereti se e kgopelago go lehu e ka se kgonege le gatee.

Ge re gaša mahlo mo seretong sa go bitšwa "Lefase nthipe dinala" (letl. 34), re hwetša go mothofaditšwe lefase ka ge re tseba gabotse gore ga le phele, ga le na matsogo, le ge e le diatla. Bjale re ipotšiša gore le ka kgona bjang go ripa dinala tša sereti mola le sa kgone go bolela goba gona go phela? Seo se ka se kgonege le gatee. Moreti o no gatelela kgopolo ya go se sa hlahlatha le naga ka ge a be a no eta a sepela le lefase le a sa tsebe fao a yago gona. Bjale o lapile, o a itshola ka ge a se a ka a ba le tšwelopele bophelong. Ga se a ka a boelwa ke selo mabapi le mesepelo ya gagwe.

Ge sereti se tšwela pele ka tirišo ya mothofatšo mo go: "Lešole la Bophelo" (letl. 42) se re: "Gobane diphiring tša go galaka o tsene le nna" (letl. 42). Motho ke yena a ka kgonago go tsena le yo mongwe felotsoko, e sego moriti ka ge o se na maoto, o sa phele. Moreti o no gatelela kgopolo ya gore kae le kae fao motho a yago gona, moriti o mo šala morago ka ge o le mo go yena. O timelela tšatšing leo go nago le maru fela.

Moreti ga a felele fao ka tirišo ya mothofatšo, aowa, hlatswa mahlo ka "Pheta ya thaga" (letl. 47), gomme o tla hwetša mothalotheto wo o bolelago ka tsela ye: "E ntlemolotše, dimabejane ga di sa nkgoga ka nko" (letl. 47). Lentšu le 'dimabejane' ke seaparo sa go thibela matswele a kgarebe gore a se bonwe goba a se we. Bjale ga di phele ebile ga di na dinko. Di ka kgona bjang gore di goge sereti ka nko mola se se na matsogo goba diatla? Mo go no tšwelela kgopolo ya gore makgarebe a be a laka sereti, e le ge se bona letswele la kgarebe go phadima.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ge re lebelela sereto sa "Mankgapane a theto, nkuke" (letl. 50), re bona moreti a mothofaditše lewatle, fao a le laelago gore le mmeye mpeng ya lona gore dihlapi di kgone go mo ruta go thelela. Naa hlapi e a bolela? Ga e kgone. E ka ruta bjang sereti go thelela? Mo go gatelelwa kgopolo ya gore sereti se nyaka go ipona se le malekelekeng, se sa tshwenywe ke selo. Kgopolo ye e gorošwa gae ga mahlaku ke sereti ge se re:

> "O mpee fasefase rageng la lewatle,
> Mpeng ya lona dihlapi di nthute go thelela" (letl. 50).

4.4.6 Tumelokganetši

Ka tumelokganetši, moreti o kopanya dilo tše di sa nyalelanego le tšeo di bonalago di ganetšana. Tšona di tswalane kudu le kganetši le kgakantšhano. Mo go tšona ke ge mantšu goba dikgopolo tše pedi tšeo di latolanago goba di ganetšanago di tšwelela mothalothetong o tee nepo e le go gatelela kgopolo ye e itšego go swana le mo seretong se sa go bitšwa "O be o gopolang?". Bala tema ye e latelago:

> "Ge mahlo o le sefofu o bona?
> Ge ditsebe o le sefoa o ekwa?
> Ge mmele o hwile o phela?" (letl. 2).

Temathetong ye go tšweleditšwe tumelokganetšo ye e laetšago makgethapolelo goba potšišorethoriki. Ke kae moo motho a kilego a bona e le sefofu goba a kgona go kwa mola e le sefoa, le ge e le go phela mola a hwile? Ka go realo, re kgona go bona gore moreti o bapantšha ditlhalošo tše pedi tšeo di sa tšeelanego mello, ga di nyalelane le gatee (sefofu le bona), (sefoa le ekwa), (hwile le phela). Ka go dira bjalo, moreti o dira gore sereto sa gagwe e be thetonyefolo. Se se re lemoša gore dikapolelo ga di dirišwe fela ka gore ke tše dibotse, le gona di na le maatlakgogedi.

4.4.7 Potšišoretoriki

Ye ke potšišo yeo moreti mo go yona a botšišago le ge go sa tsomege karabo. Nepo ke go gatelela taba go feta ge e bolelwa thwii. Moreti ka potšišoretoriki o hlohla mmadi gore a mo fe tsebe, a kgone go hlatholla seo a se bolelago.

Mohlala wo mobotse o hwetšwa seretong sa go bitšwa "Bonna bolaong" (letl. 28), fao moreti a botšišago dipotšišo tša go se nyake dikarabo, nepo e le go gatelela kgopolo ye e itšego. "Maledu a kae, matsa o garotšwe ke mang šaedi leo? Lekgeswa o khwamotšwe ke mang" (letl. 28). Moreti o botšiša monna gore o tšeetšwe ke mang bonna bja gagwe.

Ka setšo, monna o ya komeng gore bannatia ba mmetle gore ge a dira tša thobalano le mosadi a tšwelwe ke tema. Ka ge moreti e le motho wa mosadi, o botšiša seretwa, e lego motho wa monna, gore ka ge a be a sa tšwa thabeng, maotong a banna, go šetše go padile kae ka maatla ale a gagwe a bonna gobane o swerwe ke bannatia ka kua komeng. Mantšu ao a šomišitšwego

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

fao methalothetong a tloga a utolla gabotse gore monna yo nnete o tšeetšwe maatla a bonna. Bjale sereti se botšiša ka mokgwa wa go makala gobane ga se kgale monna yo a boile komeng, gape mosadi yo o a mo tsebela gore ke monna wa mohuta mang ge a šetše a tsene ntlong goba tšhemong a lema. Maledu, matsa gammogo le lekgeswa, di kaya maatla ale a bonna, e lego matšhedi ale mosadi yo a bego a a tseba goba a a bona le go a lemoga nakong ya ge monna yo a potla, a tšholla tšhoro. Le ge go le bjalo, sereti ke sona se le tee seo se tsebago dikarabo tša potšišo tšeo, gobane nna le wena re ka se ke ra se fetola ka ge re sa tsebe selo mabapi le dipotšišo tšeo se di botšišago.

Ge sekgwari sa polelo se tšwela pele mabapi le makgethapolelo, re se kwa se bolela ka tsela ye mo go "Lethebo la Meladi" (letl. 9). "O reng a ragogela kgole dieteng bakgomana ba tletše kgoro? Ge lehono dirotakalešoba di re gatetše letšoba" (letl. 8). Nnete yeo e tšwelelago methalothetong yeo ya ka godimo ke ya gore Meladi o iphile banna ba ka ntle mola bakgomana ba ka mošate ba tletše kgoro, ebile o tee wa ba ka ntle, yoo a lego kgole le tša ka bogošing, o mo imišitše. Go ya ka tirišo ya leinagokwa le 'dirotakalešoba' ke go utolla semelo sa moretwa, e lego bona banna bao ba bego ba robala nayo ngwetši ya ka mošate gobane monnagwe Nkalošeng a hlokofaletše ka thabeng, a llwe ke koma.

4.4.8 Kgegeo le kodutlo

Ka kgegeo, moreti o diriša mokgwa wa go kotla goba go ngotla motho yo mongwe ka go diriša kganetšo ya seo o ratago go se tšweletša mola ka kodutlo go tšweletšwa lenyatšo fela ka mokgwa wa go kodutla goba go nyefola motho ka mmolelo. Serudu le ba bangwe (1995:161) ba hlaloša go re:

> "Kgegeo le kodutlo di thuša go tšweletša maikutlo a moreti godimo ga seo a se retago".

Mmakhureng o tloga a nyatšwa e le ruri mabapi le mmele wa gagwe wa go ba le makhura a mašweu, a mantši mola a otile pelo. Naa go a kgonega? Gape re kwa a hlaloša ka tsela ye:

> "O reng wa re o hlaka bjalo wa nona tšholo,
> Wa ba lekhura wa ota pelo,
> Wa šweufala bjalo ka lekhura, pelo ya ntshofala bjalo ka mošidi?" (letl. 19)

Methalotheto ye ya ka mo godimo e tloga e hlaloša gabotse gore Mmakhureng o be a nonne kudu. Ga go motho yoo a ka rego a nonne wa farikikolobe, a ota pelo.

4.5 Mafetšo

Go tšwa go direto tša Makobe, go molaleng gore sekai se šomišitšwe ka bokgwari bjo bo makatšago. Mmadi o ba le maatla ge a bala direto tše. Moreti o šomišitše sekai mo go dihlogo tša direto, kgetho le tirišo ya mantšu le dikapolelo.

© University of Venda

KGAOLO YA BOHLANO

THUMO YA LENGWALONYAKIŠIŠO

5.1 Matseno

Kgaolo ye e ya go tšweletša mafetšo a lengwalonyakišišo le, go lebeletšwe tšeo di hweditšwego le ditšhišinyo.

5.2 Tšeo di bonwego mo nyakišišong ye mabapi le tšhomišo ya sekai mo diretong

Go tšwa lengwalonyakišišong le, se segolo seo se tšwelelago ke gore moreti o šomišitše sekai gabotse. Ke hweditše gore ga se direto ka moka tšeo di šomišitšego sekai. Moreti o šomišitše direto ka mokgwa wo e sego wa mehleng, nepo e le gore theto e be le molodi le mošito. Moreti o eta a itokelela mantšu a gagwe mo go dika le diema go natefiša sereto. O šomišitše sekai ka bokgwari bjo bogolo. Maikemišetšo a gagwe ke gore ge go ngwalwa direto go šomišwe sekai gore babadi ba kgone go ipshina ge ba bala direto tšeo. Se sengwe ke gore sekai se dira gore babadi ba ipshine ge ba bala sereto gobane ba tla be ba nyaka go kwešiša gore mantšu ao a šomišitšwego a emela eng mo bophelong.

5.3 Ditšhišinyo mabapi le tšhomišo ya sekai mo diretong

Bjalo ka monyakišiši, ke rata ka mokgwa wo moreti a šomišitšego sekai diretong tša gagwe. O be a khuta ge a ngwala gore rena babadi re bone dilo ka leihlo la moya. O re hlohleletša gore re tšwele pele go ngwala direto ka gobane di re laetša se sengwe bophelong. Re swanetše go fana ka dikgopolo tša go fapana mabapi le taba ya bongwadi ka seema se: "A re dikišaneng ka meduduetšo gobane bogolo bja dikwa ke pšhenene". Se laetša gore sediko ga se na swele, e le ge se hlaloša gore mošomo ge o thikilwe go bonolo gore re o fetše ka pela. Ge o nyaka go tšwetša pele tša bongwadi bja direto, o swanetše go nyaka thušo go bangwadi ba bangwe ba go swana le boMakobe gore o tle o kgone go ba ekiša ka mokgwa wo ba šomišitšego sekai ka ka gona.

5.4 Mafetšo

Mongwadi o leka go eletša batho gore sereto se swanetše go ba le sekai ge se ngwalwa. Mongwadi o swanetše go khuta ge a ngwala sereto. Ga a swanela go bolela phatlalatša. Babadi ba swanetše go ipshina ge ba bala sereto, ba nyakolle gore se bolela ka eng. Go tšwa go lengwalonyakišišo le, se segolo seo se tšwelelago ke gore Makobe o tšweleditše sekai ka bokgwari. Re bona a šomišitše dihlogo tša direto, kgetho le tirišo ya mantšu le dikapolelo go kaya.

© University of Venda

METHOPO

Campbell, H. 1969. **Philosophies of India**. Princeton: Princeton University Press.

Campbell, J. 2002. **Flight of the Wild Gander, the Symbol Without Meaning**. Califonia: New World Library.

Chambers, R. 1984. **Story and Situation, Narrative Seduction and the Power of Fiction**. Minneapolis: Manchester University Press.

Cohen, L. & Manion, L. 1996. **Research Methods in Education**. London: Routledge.

Cohen, L.; Manion, L. & Morrison, K. 2001. **Research Methods in Education**. (2nd ed.). London: Routledge Falmer.

Culler, J.D. 1974. **"Semiotics", Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics.** Princeton: Princeton University Press.

Elam, K. 1980. **Semiotics of Theatre and Drama**. London: Methuen.

Hicks, S. 2004. **Understanding Postmodernism, Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault, Tempe**. A Z: Scholargy.

Husserl, S. 1970. **The crisis of the European Sciences and Transcendental phenomenology.** Evanston: Northwestern University Press.

Makobe, B.M.T. 1986. **Meduduetšo ya Mesobonanana**. Pretoria: J.L. van Schaik.

Maree, K. 2007. **First Steps in Research**. Pretoria: J.L. van Schaik.

Mouton, J. 2001. **How to Succeed in Your Master's and Doctoral studies: A South African Guide and Resource Book.** Pretoria: J.L. van Schaik.

Natanson, M. 1973. **Edmund Husserl: Philosopher of Infinite Tasks**. Evanston: Northwestern University Press.

Newman, W.L. 2000. **Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches**. (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Peirce, C.S. 1931. **The Collected Papers of Charles Sanders Peirce, 8 vols**. Cambridge: Harvard University Press.

Safranski, R. 1998. **Martin Heidegger: Between good and evil**. Cambridge: Harvard University Press.

Serudu, M.S.; Grobler, G.M.; Kgobe D.M.; van der Merwe, A.P.; Bopape, M.L. & Boshego, P.L. 1995. **Nothern Sotho: Only Study Guide for NSE 203-Y**. Pretoria: UNISA.

Swanepoel.C.F. 1990. **African Literature: Approaches and Applications**. Pretoria: De-Jager Haum.

Vithal, R & Jansen, J. 2004.**Designing Your First Research Proposal**. Lansdowne: Juta.

White, C.J.2004. **An Introduction to Research Methodology**. Pretoria: Ithuthuko Investment.

© University of Venda